

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XX.

Číslo 2.

Máj 2022

ZATAJENÁ HISTÓRIA

Po skončení druhej svetovej vojny nastala eufória obnovy zničených podnikov, železničnej siete, a obnova národného hospodárstva bola na programe dňa. Medzi základné články obnovy patrila v prvom rade obnova zničenej železničnej siete. Pochopiteľne, veď všetky autá boli zrekvírované počas vojny, rovnako ako aj konské povozy. A to všetko bolo opotrebované, alebo celkom zničené.

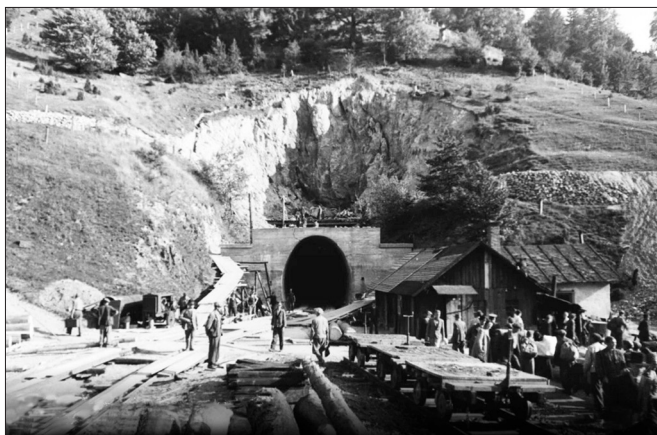
Veľmi zničená bola aj nová, železničná trať Banská Bystrica – Diviaky. Všetky mosty na tejto trati boli vyhodенé do vzduchu, koľajnice a podvaly vytrhané a zlámané. Na opravu však nebol dostatok materiálu a aj to málo čo bolo, nebolo čím dopraviť na miesto určenia.

Podobne na tom boli aj všetky podniky v okruhu tejto železničnej trate. Z nich Harmanecké papierenie boli pre svoju existenciu životne naviazané na železničnú dráhu, ktorej oprava sa aj podľa odborníkov pre známe príčiny predĺži na niekoľko mesiacov. Bolo to neradosné konštatovanie.

Harmanecká továreň na papier preto požiadala o pomoc Mestský úrad mesta Banskej Bystrice prípisom 12. mája 1945, v ktorom informuje: Podľa našich informácií železnica Banská Bystrica – Diviaky je natoľko porušená, že sa v dohľadnej dobe nezamýšľa uviesť ju do prevádzky.

Naproti tomu stáva možnosť upraviť bývalú miestnu železnicu Banská Bystrica – Harmanec, ktorá je zásadnej dôležitosti pre náš kraj a spojuje hlavne podniky a obce v bystrickom údolí.

Podľa odhadov odboru pre udržiavanie trate nevyžadovala by si úprava tejto železnice veľkého nákladu (cca K 4.000.000.-) Materiál je všetok k dispozícii, práve tak aj pracovné sily, takže pri rýchlom započatí prác mohla by táto trať čím skorej fungovať a odstrániť tak transportné ťažkosti, ktorými náš kraj veľmi trpí. O dva dni Úrad Národného výboru Banskej Bystrice prejednal túto záležitosť s písomnou poznámkou: „Bezpredmetné, keďže železničná trať BB. – Diviaky sa už opravuje.“

Rekonštrukcia tunela Banská Bystrica – Diviaky

Ale div sa svete, ten istý úrad, ešte v ten istý deň (teda 14. mája 1945) posla na Ministerstvo dopravy v Bratislave žiadosť o obnovenie železničnej trate Banská Bystrica – Harmanec, pod číslom 588/1945: „podpísaný v zastúpení v záhlaví uvedeného úradu a do jeho obvodu patriacich obcí najmä obcí Harmanec, Ulmanka, Špania Dolina, Svätý Jakub a Kostiviarska prosím o obnovenie dopravy na starej železnici Banská Bystrica – Harmanec papierenie.“

Pokračovanie na str. 4.

SYNOVIA TAJOVSKÉHO RICHTÁRA ALOJZA GREGORA – SVETOVÝ UNIKÁT

Organista hľadačom pokladov pre všetkých a jednoruký invalid rezbárom

Meno Jozefa Gregora Tajovského sa najčastejšie spomína v súvislosti s literatúrou, menej s Československými légiami, zriedka s včelárstvom a záhradkárstvom, hoci bol predsedom ich celoslovenskej spoločnosti, ešte menej s hrou na organ a takmer vôbec nie pre blaho všetkých oduševneným hľadačom rúd. Práve vzťah k nim však zdedil po predkoch. Ale Gregorovci z Tajova boli nadaní aj...

Dvaja Alojzovia v jednej Bystrici

Janko Alexy, r. 1921 - Tajovský richtár Alojz Gregor,

„Starý otec bol výborný človek, úprimný, veselý a pritom rozhladený,“ píše o Alojzovi Gregorovi jeho vnuk a brat spisovateľa Jozefa Gregora Tajovského v publikácii V kritike a spomienkach J. G. Tajovského – Štefan Gregor.

„Najprv pracoval v banskobystrickej hute a po jej zastavení (1869) prešiel ako dobrý odborník v zisťovaní zloženia rudy do Tajova. Tu v „probovni“ spracúval zlato pre zlatníkov. Jeho manželka Veronika Gócssová (pozn. red.: prepis mena je doslovný citát z diela Karol Rosenbaum, Alexander Matuška: Josef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach, zborník SVKL 1956) z Medzeva (poznámka red.: podľa najnovších zistení pochádzala z obce Jaseňov), vedela po slovensky, po maďarsky

i po nemecky...“ Pochádzala zo zemianskeho rodu a s manželom Alojzom Gregorom mali spolu päť detí, najstarší dostal meno po otcovi - Alojz (Karol, Anna, Ondrej, Ján). „Až ako dvanásťročný sa z Medzeva, kde chodil aj do školy, natrvalo vrátil do Banskej Bystrice, kde sa narodil. V Radvani ho dali za čížmárskeho učňa. Vedel dobre po slovensky, po maďarsky i po nemecky, a to čítať aj písať. Po vojenčine vzal ho otec k sebe do tajovskej huty (1872),“ pokračuje Štefan Gregor o svojom otcovi Alojzovi Gregorovi. „Po zastavení huty (1892) našiel si prácu v kameňolome, na Štamprochu, pod Králikmi, kde sa stal dozorcom. Tu dobre zarábala, ale nezanechal ani remeslo, ku ktorému sa vo voľnom čase vracal.“

Nerovné manželstvo

„Nerovné manželstvo ustrojila matka mojej matky a otcov otec, nekoenečný dobrý človek, majster – laborant v hute. Videl dievča, keď nosilo otcovi do huty jedlo a odviezol do dediny svojho syna, šusterského tovariša, vysluženého vojaka, schopného, elegantného, že sa mohol dať fotografovať a ktorý hovoril tri reči. Môj otec sa priženil a mama preobliekla,“ píše o rodičoch Anne Greškovej a Alojzovi Gregorovi v poviedke „Moja matka“ Jozef Gregor – Tajovský, ich najstarší syn. „Otec rád sa zabával.... Mama bývala preto urazená, ale k otcovi nevedela krok, nezmetila sa medzi panie...., keď ich vykrúcal v polke alebo valceri. Mladšej žene, peknej, zdravej matke štyroch-piatich šarvancov, zdravých milých zurvalcov bývalo ľúto... neskoršie už by ani nebola šla, unavená robotou, starostou o deti....“

Pokračovanie na str. 2.

SYNOVIA TAJOVSKÉHO RICHTÁRA ALOJZA GREGORA – SVETOVÝ UNIKÁT

Pokračovanie zo str. 1.

„Za Jozefom prišli po dvoch-troch rokoch Emil, Štefan, Alojz, Ján, Mária, Žigmund, Anna, Eduard a Ladislav,“ vyratúva Štefan Gregor deti Alojza Gregora, osem synov a dve dcéry.

„Chudera mama,“ píše Štefan ďalej v Spomienkach, „veľa sa narobila na takú veľkú rodinu. V ruke šila pre nás z domáceho plátna krásne biele košeľe, no vedela aj pekne písať. Riadok viedla rovno a bez podložky. Ako deti sme ju vždy obdivovali, aj Jozef sa na ňu nahľadel, keď písala.“

Miláčik rodiny

Jozef chodil do školy v Tajove, k učiteľovi Karolovi Bergerovi, pokračoval v „normálke“ v Banskej Bystrici. „Cez týždeň býval u starých rodičov v Radvani, len v sobotu bežal domov, najradšej k starému otcovi Greškovi,“ pokračuje Štefan Gregor v spomínaní na svojho najstaršieho brata Jozefa.

„Starý otec v meste – Alojz Gregor vedel dobre zakáľať. Po zakáľkách chodieval s ním občas aj Jozef. A tak sa Jozef popri starom otcovi Gregorovi pomaly zoznamoval s význačnými slovenskými banskobystrickými rodinami – Turzo (pozn. redakcie: *Thurzo-Nosický*), Hanzlík (pozn. redakcie: *rodina Hanzlíková bývala v Radvani, v Banskej Bystrici býval len právnik Andrej Hanzlík*), hodinár Stollmann...

Keď Jozef býval v meste, chodieval na Hôrku miništrovať. Tamojší pán farár mu požičiaval slovenské knižky. Aj starý otec Štefan Greško mal slovenské knižky, ale len modlitebné. Za slovenskými knižkami bažil Jozef i doma, aj ako žiak polgárky v Banskej Bystrici. Ešte ani nie pätnásťročný odišiel na štúdiá do Kláštora pod Znievom. Keďže nemal potrebné roky, museli naňho mesačne doplácať. Do Kláštora prišiel Jozefa pozrieť aj starý otec Štefan Greško, ktorý sa dobre poznal s tamojším farárom Lohom. Bol istý čas kaplánom v Tajove,“ spomína Štefan Gregor na známych starého otca Štefana Greška, ktorého mal spisovateľ z rodiny najradšej. „...počal byť váženým občanom a že vedel aj čítať, aj v počtoch sa vyznal, za pár rokov prešiel všetky obecné úrady od mladšieho prisažného.... až po richtára,“ píše Tajovský o starom otcovi Greškovi v poviedke Do konca. Dnes s milovaným starým otcom odpočívajú v jednom hrobe.

Náhrobný kameň richtára Alojza Gregora vlastnoručne vytesaný

Za kravu do Kláštora za synom

„Tak sa mi vidí, že sa Jozef definitívne národne zapálil u Ondreja Budaja. Bol podúradníkom, absolvoval banícku školu v Banskej Štiavnici, mal veľa kníh slovenských i českých. Zomrel predčasne na suchoty,“ píše v Spomienkach Mária Smidová o dva roky mladšia od Tajovského, s ktorým ostala v kontakte až do jeho smrti.

„V učiteľskom ústave v Kláštore pod Znievom sa ukázalo, že v Jozefovi čosi tlie proti maďarizácii. Riaditeľ napísal otcovi list, že Jozef musí školu opustiť. Otec predal kravu za 80 zlatých a – pod’ za Jozefom do školy. Tam ho riadne vyhrešil. Jozef sľúbil, že sa „napraví“, čo do maturity aj dodržal.“

Potom ako devätnásťročný mladý učiteľ nastúpil do Banskej Bystrice. Odkiaľ s medzipôsobením na Hornej Lehote odišiel, „...roku 1895 do dedinky Dohňany (pri Púchove) ako učiteľ aj organista,“ píše spisovateľ Andrej Kostolný. Potom ho preložili do Podlavia, odtiaľ šiel do redakcie do Martina.

„Cez prázdniny sa Jozef veľmi dobre cítil medzi vrstovníkmi v Tajove a staršími pri kosbe na našej lúke v Šarjancovej. Tu bývalo aj do štyridsať hrabačiek....K zábave nechýbala ani strelba z mažiarov, ktorá prehlušovala trilky klarinetu, na ktorom preberal starý otec z Radvane. Na tejto lúke došlo k ostrejšej výmene názorov medzi otcom a Jozefom. Otec hromžil, čo vraj bude z tohto syna „hurbanovca“. Jozef sa potom otca stránil,“ píše o rodinných vzťahoch Štefan Gregor.

Maďarón Gregor?

„V národnom ohľade nemal Jozef čo získať v rodičovskom dome. Pochádzal predsa z Tajova, kde bol jeho otec richtárom..., t. j. slúžil chtiac-nechtiac (česť nepatrným výnimkám) Maďarom a maďarónom.

Ešte k tomu Tajov bol v bezprostrednej blízkosti Banskej Bystrice a toto pekné mesto malo na celých Horniakoch primát v maďarizovaní,“ opisuje atmosféru v Uhorsku Tajovského švagra a priekopníka poisťovníctva u nás Ivan Thurzo.

„Po päťročnom učiteľovaní rozhodol sa – údajne na podnet hlasistu Dr. Pavla Blahu cez prázdniny roku 1898 v Martine – odísť do Prahy,“ tvrdí spisovateľ Rudo Brtáň v Spomienkach na Tajovského. Proti vôli rodičov, najmä prísneho otca a tajovského richtára Alojza Gregora.

„O tomto svojom úmysle napísal Tajovský list profesorovi Karolovi Kálalovi. Stará matka Grešková mu dala tri zlatky a banskobystrický pravotár národovec Andrej Hanzlík jednu zlatku. Cestu prekonal vlakom i pešo. Trvala mu tri dni,“ píše priateľka Tajovského sestry Márie Púchyovej Mária Smidová. „Kým bol v Prahe, potreboval peniaze. Ponúkol mi svoj mládenecký učiteľský nábytok: skriňu, posteľ, písací stôl a dve stoličky....nachádza sa v starorodičovskom dome....“ vyratúva inventár odkúpený od najstaršieho brata Jozefa za 64 korún Štefan Gregor. „Na štúdiách ho podporoval i Andrej Halaša, no privyrábal si aj sám. Na vianočné prázdniny v roku 1899 prišiel Jozef do Tajova. Domov išiel cez Viedeň, kde som bol ja ako vyučený zámočník na praxi – pracoval som pri výrobe medených kotlov.“

Kritik Štefánika

V pražskom DETVANE medzi národne uvedomelými Slovákmi sa na riadnom valnom zhromaždení v marci 1909 stal Tajovský jeho „miestopredsedom“, tajomníkom bol M. R. Štefánik. Z debát medzi oboma priateľmi sú známe kritiky Tajovského na adresu Štefánikovho prednesu Hurbanovej Modlitby i Štefánikových Fantastických snov. Tajovský ale „chválil jeho vzletnú reč a povzbudzuje Štefánika, aby posielal svoje verše do Slovenských pohľadov a Hlasu, kde si Tajovský už svoje miesto vybojoval,“ tvrdí spisovateľ Rudo Brtáň. „Tajovský ocenil aj Štefánikovu recitáciu v DETVANE (26. máj 1909), len mu vyčítal tvrdú výslovnosť,“ pokračuje Brtáň.

Priatelelia sa opäť stretávajú za menej poetických okolností - na bojovom poli prvej svetovej vojny v boľševickom Rusku. Tajovský ako kapitán Československých légii, neskôr podplukovník Československej armády, Štefánik ako minister vojny v Dočasnej česko-slovenskej vláde. Tajovský o týchto dramatických udalostiach píše vo svojich Rozprávkach z Ruska, ktoré v nescenzurovanej podobe s reálnym videním Ruska vyšli až v roku 2011 vďaka Marcelu Mikulovej zo SAV.

Svetový unikát

O tom, že je vojna na spadnutie sa hovorilo dlho. Mocnosti sa na ňu pripravovali prezborením svojich armád - zavedením guľometných a chemických zbraní, ponoriek, tankov, ostatných drôtov. Boj muža proti mužovi vystriedalo masové zabíjanie s miliónmi obeť na bojovom poli, ale aj civilistov. Na konci vojny znásobila už i tak desivú bilanciu obeť pandémie španielskej chrípky, ktorá priniesla ďalšie milióny mŕtvych po celom svete.

„Jozef na začiatku vojny nemusel narukovať, až v lete 1915 k honvédom do Trenčína, k 16. banskobystrickému regimentu. Na front odišiel do Poľska. Tu ako pansláv bol pod dozorom,“ tvrdí v Spomienkach Tajovského brat Štefan. „V tom istom roku ma navštívil na fronte. Padla otázka prebehnutia na druhú stranu. A tak 29. decembra 1915 o pol štvrtej ráno dostal sa do ruského zajatia. Mňa nasledujúci deň ranil granát.“

O necelý rok, presne 3. septembra 1916 priniesli banskobystrické noviny Besztercebányai hírlap zaujímavú správu. Z prekladu článku, ktorý mi poslal pán Michal Kiššimon z Harmanca, dlhoročný predseda Slovenskej filatelickej akadémie, sa dozvedáme:

„Zvolenský župan barón von Kuerthy (pozn. red.: *nemecká diakritika: Kürthy*) - cisársky a kráľovský komorník zvolal do župného domu (dnes Štátna vedecká knižnica na Lazovnej ulici v Banskej Bystrici) na štvrtok na desiatu hodinu slávnostné zasadanie župy. Zúčastnili sa ho predstavitelia a poslanci župy a boli pozvaní aj predstavitelia obcí župy, richtári. Dôvod bol odovzdanie daru Jeho Výsosti Františka Jozefa I. Obdarovaný bol Alojz Gregor z Tajova, ktorého siedmi synovia bojujú na fronte.

Dar vrelými a milými slovami odovzdal sám barón von Kuerthy. Pozostával z pamätnej vojenskej sošky a na podstavci mal vyryté iniciály FJL.

Hlavný župan potom v krátkosti vysvetlil, čo viedlo cisára k tomuto nevšednému a jedinečnému oceneniu, ktoré nemá obdobu v celej monarchii.

Banskobystrický hlavný slúžny totiž upozornil pána župana, že sedem synov Alojza Gregora bojuje na fronte. Z nich dvaja sú v ruskom zajatí, traja na fronte, jeden na fronte ako poľný kurát a najmladší v júni

práve narukoval," píše sa v preklade maďarského článku pána Kiššimona. Súčasná odborníčka na dielo Jozefa Gregora Tajovského Marcela Mikulová zo SAV tvrdí, že ide o svetový unikát.

Jozef Gregor Tajovský v záhrade

Bolesť vojny

Z prekladu zaujímavého maďarského článku M. Kiššimona – dlhoročného predsedu Slovenskej filatelistickej akadémie – sa dozvedáme, že aj „hlavný župan vnímal túto skutočnosť ako mimoriadnu zvláštnosť, a považoval za povinnosť podať o tom hlásenie ministromi vnútra s prosbou referovať o tom cisárovi.

Dar Jeho Apoštolskej Výsosti za slávnostných okolností odovzdal hlavný župan obdarovanému so slovami, aby ho chránil ako svätú relikviu a želá mu, aby Boh všetkých jeho synov v zdraví vrátil domov, aby mu boli potechou a hrdosťou v jeho ďalších dňoch života.“

Ale matka týchto synov – Anna, ako o nej píše Tajovský v poviedke Moja matka, to prežívala inak: „Za sedem synov, čo jej na vojnu vzali a brali, akoby jej bol sedem ráz srdce trhal, prežehnávala ich, v poslednom objatí radila „netisnúť sa“ a žiaľila, že jedného syna už nikdy neuvidí, a druhý je bez ruky...

Po vojne odrástol i posledný syn, potešila sa, usmiala vnútornou radosťou matky, a každé išlo svojou cestou.

„Do Tajova ma volal po vojne otec, možno by som si aj zvykol na dedinský život,“ píše v spomienkach na rodisko Tajovský, ktorý sa do nového štátu – Československa vrátil z Ruska cez Japonsko a Ameriku až rok po skončení vojny. Tajovský prichádzal do rodiska potom aj ako nadšený hľadač rúd, alebo inštruoval listami brata Štefana: „Ak by si

Jozef Gregor Tajovský pri hľadaní rúd v rodisku

Najmladší Tajovčania odhaľujú pamätnú tabuľu Eduardovi Gregorovi

vedel o minerálnych vodách, studničkách, ale aj o rudách – pospomínaj v hlave a napíš. Ale odmenu nečakaj, robíš to pre náš národ.“

„Pod' na staré kolená po chotároch s čakanom! Chlapi, čo ma videli, sa smiali...Do malachovskej doliny do Ortút som chodil za dva týždne. Baňu som vyčistil. Jarok som odrazil. Malachovci sa vadili, že im vodu mútím,“ spomína Štefan Gregor.

„Kdeže ma tam do čerta posieláš! Hlboká jama, pod koreňom stromu veľká skala. Veď keď sa tá odvalí, tak neuzriem viac božie slnko. Čo si ty myslíš?“, odpisuje Tajovskému do Bratislavy.

„Ako sa dnes ukazuje, nebol to len 'fantastický' plán Tajovského, keďže sa dnes na niektorých miestach, čo na ne Tajovský upozornil, pod zemou pracuje,“ píše v Spomienkach František Kaláč.

V Tajove však napokon ostal žiť len mladý vojnový invalid bez pravej ruky – Eduard.

Rezbárom bez pravej ruky

Najmladší zo siedmich synov, bojujúcich na frontoch Veľkej vojny, tajovského richtára Alojza Gregora, ktorého slovenská WIKIPÉDIA pozná ako obuvníka, príštipkára a domkára, je Eduard Gregor (pozn. redakcie: *Písali sme o ňom v Bystrickom Permon 2/2010 s. 13, Michal Kiššimon: Jednoruký rezbár z Tajova*). Vojna ho privítala na prahu dospelosti. Odišiel z nej predčasne, bez pravej ruky, ruky živiteľky. Svojou pevnou vôľou a silnou vierou sa z neho stal paradoxne uznávaný ľavoruký rezbár, dnes známy aj ako najstarší ÚĽUV-ák.

Najstarší ÚĽUVák Eduard Gregor v dielni

Kedy v ňom skrsla myšlienka stať sa rezbárom, hoci bez pravej ruky? Možno ho inšpirovala vzácna rezbárska práca z Tajovského kostola – hlava Jána Krstiteľa dielo Mikuláša z Laydenu. Možno rezbárska tradícia bačov, či zruční tajovskí rezbári od Murgašov? Alebo prísny otec Alojz Gregor, o ktorom Tajovský v poviedke Môj otec píše: „...sám z kameňa vykresal náhrobný pomník sebe i matke... kresal kríž a ryl do kameňa v duchu pravdy.“

Hoci jednoruký, aj Eduard si trúfol na umeleckú prácu v kameni. No viedla k nej pomalá cesta. Venoval sa najskôr úžitkovému umeniu zhotovovaním rôznych predmetov z dreva, najmä do domácností spoluobčanov: poličky, rúčky, nádoby, rámy na zrkadlá, podnosy

na koláče, črπάky....Neskôr prešiel na figurálnu tvorbu tak úspešne, že jeho Bača s fujarou reprezentoval Československo na Svetovom festivale mládeže v roku 1953 v Bukurešti. Jeho rezbárske práce sú súčasťou zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, Slovenského národného múzea v Martine, Múzea Jozefa Gregora – Tajovského, ale aj roztrúsené po mnohých domácnostiach, cintorínoch, kostoloch....

Na medzinárodnej výstave Československo na hrad, pri príležitosti stého výročia konca Veľkej vojny a vzniku Československa v roku 2018, bol v sekcii predmet s príbehom vystavovaný aj reliéf Eduarda Gregora Ježiš pred Jeruzalemom. Kurátori ho umiestnili vedľa aparatury rockovej skupiny Tublatanka. Tú hudobníci zapožičali v prvých dňoch bratislavských mítingov nežnej revolúcie na Námestí SNP v Bratislave. Ale najpozoruhodnejšia je snáď Eduardova Tajovská pieta so siedmimi ranami Matky v Kaplnke Sedembolestnej Panny Márie na konci krížovej cesty v Tajove. Je na nej umiestnená pamätná tabuľa – spomienka na ľavorukého umelca, ktorú mu odhalili najmladší Tajovčania.

Tento rok, na Sviatok starozákonného proroka Jána Krstiteľa – patróna malebného Tajova, si po mnohých desiatkach rokoch pripomenú Eduard Gregora vyznamenaním in memoriam, udeleným ministrom obrany.

Všetkým, ktorým je sympatický príbeh mladého veterána Eduarda Gregora a jeho odborníkmi uznávaná rezbárska tvorba, sú v tento deň, teda 24. júna o 10h vítaní v jeho rodnom Tajove.

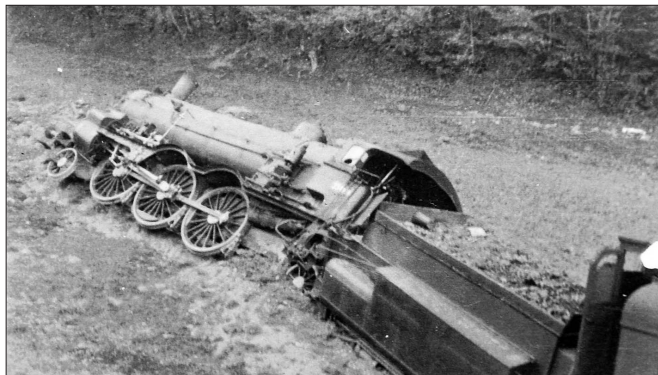
Wanda Gregorová

ZATAJENÁ HISTÓRIA

Pokračovanie zo str. 1.

Zdôvodnenie: Nová železnica Banská Bystrica – Diviaky bola vojnovými činmi natoľko poškodená, že oprava vyžiada si dlhší čas, pokiaľ bude táto daná do prevádzky.

V obci Harmanec je továreň na papier, v ktorej zamestnaní sú občania zo všetkých obcí tunajšieho obvodu, v obci Ulmanka je parná píla, vo

Sv. Jakube vápenica a píla a v Kostiviarskej továrni na mazadlá a oleje. Aj tu pracujú len občania uvedených obcí.

Nakoľko stará železnica Banská Bystrica – Harmanec Papiereň dala by sa znovu upraviť a táto úprava nevyžadovala by si ani dlhšiu dobu ani väčšieho nákladu, je z uvedených dôvodov potrebné, aby do úpravy

novej železnice Banská Bystrica – Diviaky opravila sa táto stará, ešte len čiastočne zrušená železnica.

Podpísaný: Prednosta úradu.

15. mája 1945 bola kópia tej istej žiadosti doručená aj Obchodnej a priemyselnej komore v Banskej Bystrici. Národný výbor v Banskej Bystrici, potom ešte predkladá Povereníctvu pre dopravu v Bratislave „Memorandum“ so známymi argumentmi v siedmich bodoch, na úradnom hlavičkovom papieri. Napokon ešte obce Harmanec a Ulmanka žiadajú o obnovu a pridelenie tarifného bodu, lebo podľa novej železnice sú tieto nakladacie priestory budované výlučne pre vojenské a strategické ciele! Napokon treba ešte prízvukovať aj to, že na zverejnení tarifného bodu v Harmanci má zaiste eminentný záujem aj sama vojenská správa, ktorá má v Harmanci niekoľko veľkých objektov.

Tak a dozvedeli sme sa to, čo sme sa nikdy nemali dozvedieť! Že nová železničná trať Banská Bystrica – Diviaky bola urýchlene stavaná na objednávku vlády a armády. Aj preto by nás nemalo prevkapiť, že pri začiatku stavby a razení Benešovho tunela bol prítomný armádny generál Ján Sirový, inšpektor československej armády. Stavba železnice bola súčasťou príprav na očakávaný vojenský konflikt s Hitlerovskou Nemeckou ríšou. Uvažovalo sa pri nej usídlieť v slovenských horách vládu republiky, Národnú banku a generálny štáb a v Harmanci sa dokonca začali aj stavebné práce.

A nie len začali. V predstihu bola postavená krásna budova Národnej banky, vlastne jej tlačiarne bankoviek a štátnych cien so šiestimi nadobytými sejfami (dnes trestuhodne nevyužitý) a k tomu šesť hospodárskych budov pre odborníkov tlačiarne a technikov. Všetky tieto budovy stoja dodnes. Urýchlene bola prednostne naprojektovaná stavba podzemného krytu pre 600 osôb v tvare písmena „H“ v ťažkom skalnom masíve, plne vybavená a nikdy nebola využitá. Tiež je pamätníkom na pohnuté časy histórie. Urýchlene sa začalo s výstavbou objektov pre armádu, ešte nie tak dávno sa tam vyrábali mapy. Dnes je smutný pohľad na tieto objekty. Bolo kamuflovaním občanov o hospodárskej dôležitosti trate pre miestne obyvateľstvo. Veď jediný dôležitý podnik – Harmanecké papierny, nemal ani svoje nákladisko. Mal ho mal 8 km ďaleko vo veľmi ťažko prístupnom teréne. Dôležité bolo rýchle a krátke napojenie na Zbrojovku v Martine. A aby práce rýchle pokračovali a boli ukončené v rekordne krátkom čase, na to dohliadalo dvanásť vládnych komisárov vo dne v noci. Na každom stavebnom úseku po dvaja. O tom všetkom nemali občania vedieť nič. A ani nevedeli. Všetkému tomu zhonu nakoniec urobil koniec Mníchovský diktát v jeseni 1938. Ale to už je iná história.

Vojnovými udalosťami bola nová železničná trať natoľko poškodená, že bola daná do používania až 17. marca 1946 a vlečka Harmanec – Ulmanka 11. novembra 1945. Bolo treba nejako prežiť.

Michal Kiššimon.

RÍMSKOKATOLÍCKY KŇAZ MARTIN MATEJOVIČ

Banskobystrické biskupstvo po svojom vzniku v roku 1776 patrilo medzi najchudobnejšie biskupstvá v Uhorsku. Prvým biskupom sa stal zaniatený František Berchtold, ktorý väčšinu prostriedkov pre biskupstvo získaval z darov prevažne vlastnej šľachtickej rodiny. Aj keď bolo biskupstvo chudobné, pôsobilo tu viacero významných ľudí. Jedným z tých, ktorí pôsobili v biskupstve spoločne s Františkom Berchtoldom od jeho vzniku, bol Martin Matejovič.

Narodil sa v roku 1734 v Kuklove, v dnešnom okrese Senica. Pokrstený bol v kostole sv. Štefana kráľa, ku ktorému mal veľkú úctu, a o ktorom tvrdil, že ho založil syn sv. Štefana sv. Imrich. (Toto jeho presvedčenie však nebolo preukázané, je založené na tradovaných mýtoch.) Pochádzal z roľníckej rodiny a bol rovesníkom historika Juraja Papánka. Po štúdiách v Trnave, ktoré ukončil v roku 1758, bol ustanovený za kaplána v Novom Meste nad Váhom, kde pôsobil 3 roky. Potom sa stal farárom vo Veľkých Ripňanoch a od roku 1765 bol farárom a dekanom v Sobotišti, avšak už nasledujúci rok zmenil svoje pôsobisko opäť, tento krát už naposledy. V roku 1776 ho vymenovali za kanonika novovzniknutého biskupstva v Banskej Bystrici. V Banskej Bystrici strávil zvyšok svojho života a tu aj zomrel.

Martin Matejovič bol aktívny aj mimo klérus. Od roku 1794 bol členom banskobystrickej odbočky Slovenského učeného tovaristva a do dejín literatúry prispel latinskou autobiografiou, ktorá je zložená v elegickom distichu. Zaujímavé je, že Banskú Bystricu nazýva Slovenská Bystrica,

ako znie doslovný preklad jeho autobiografie: *...Hlavný lektor ustanovený v horskom meste, ktoré má vlastné meno Slovenská Bystrica. Tu je pevný cieľ môjho šťastia aj života, tu urna uložila môj smútočný prach.* V autobiografii vyjadruje nielen radosť nad pôsobením v Banskej Bystrici, ale aj to, že tu zomrie. Nemýlil sa.

Postupne stúpal aj v hierarchii Banskobystrického biskupstva. V roku 1784 ho vymenovali za kapitulného veľkopropešta a v roku 1792 za generálneho vikára. V tomto istom roku zároveň zastupoval Banskobystrickú diecézu na Uhorskom sneme. Dňa 14. augusta 1793 zomrel banskobystrický prvý biskup gróf František Berchtold a očakávalo sa, že jeho nástupcom sa stane práve Martin Matejovič, ale nakoniec za biskupa vymenovaný nebol. I tak viedol Banskobystrické biskupstvo. Viedol ho viac než 6 rokov do

vymenovania nového banskobystrického biskupa Gabriela Zerdahelyho. To už však Martinovi Matejovičovi ostávali len posledné roky života. Zomrel 27. júla 1803 v Banskej Bystrici.

Richard R. Senček, Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica

Literatúra: MRÁZ, Peter. Veršovaná autobiografia Martina Matejoviča. In Záhorie, Skalica : Záhorské múzeum v Skalici, 2015, ročník XXIV, č. 4, s. 21 – 22. ISSN 1335-7840.

Biskupský úrad v Banskej Bystrici

JONÁŠ HAMMERMAN

Zlatník Jonáš Hammerman (tiež: Jonas, Joanes, Jónás, Ján Hanerman, Hamerman, Henerman, Hauermann) pochádzal z mestečka Eilenburg vzdialeného 20 km od univerzitného mesta Leipzig. Nepoznáme rok jeho narodenia, ale v cechovej knihe zomrelých majstrov v Banskej Bystrici sa nachádza v roku 1624 na 9. mieste. Z Hammermanovho ďalšieho života sa zachovalo niekoľko významných fragmentov. Vieme, že meštiansky stav prijal 8. marca 1585 a že bol činný nielen v cechovom, ale aj politickom živote mesta. Svedčia o tom dlhodobé členstvá v mestskej rade. Prvýkrát sa spomína v roku 1602, kedy bol členom vnútornej mestskej rady a potom je jeho meno zdokladované v rokoch 1603 – 1618. V roku 1619 bol dokonca zvolený za richtára mesta. Do roku 1624 bol aj členom mestského senátu. Vtedy jeho meno posledný krát figuruje v zozname.

Od roku 1588 žil a býval v dome č. 44, v roku 1592 už býval v dome č. 17/1. Od roku 1609 vlastnil ešte dom č.25. Všetky domy sa nachádzali na dnešnej Dolnej ulici. V r.1614 býval už na námestí v budove novej radnice, kde mal pravdepodobne prenajaté aj obchodné priestory. 10. septembra 1595 sa mu narodila dcéra Margaréta. Jonáš Hammerman zomrel roku 1624.

V roku 1602 poverila mestská rada Jonáša Hammermana, aby vyrobil malý kalich, ktorým si chcelo mesto uctiť člena významnej rodiny Františka Radvanského pri príležitosti jeho sobáša s dcérou Jána Šóša (tiež: Soss, Soos). Kalich mu odovzdali na svadbe, kde bola pozvaná aj mestská rada. Hammerman bol na svadbe nielen ako autor svadobného daru, ale aj ako člen vnútornej mestskej rady. Jonáš Hammerman dostal 22. februára 1602 za zhotovenie kalicha honorár vo výške 10 zlatých.

Rodina Radvanských sa usadila v Radvani už na prelome 13. a 14. storočia a svoje majetky jej členovia zväčšovali najmä výhodnými sobášmi. V 16. storočí zastávali členovia rodiny často funkciu podžupanov Zvolenskej stolice. Podžupanmi boli: Juraj Radvanský (1509), Baltazar Radvanský (1518, 1526), Peter Radvanský (1537), Juraj Radvanský (1557, 1572/73), František Radvanský (1565/66, 1591, 1598).

Ako člen mestskej rady sa Jonáš Hammerman v roku 1604 zúčastnil spolu s rektorom a farárom v Kostole sv. Alžbety Jánom Jakobeiom na zasadaní arcibiskupského cirkevného súdu v Trnave, kde ich nútili konvertovať na katolícku vieru. Obaja boli aj uväznení a rektorovi Jakobeiovi hrozili nielen stratou majetku, ale dokonca aj upálením. Z ťažkej situácie

ich zachránilo nastupujúce stavovské povstanie Štefana Bočkaya.

Banskobystrickú zlatnícku značku Jonáša Hammermana tvorí dvojica písmen, iniciál jeho mena „JH“, medzi ktorými sa nachádza kotva.

Vybrané dielo Jonáša Hammermana

Od banskobystrického zlatníka sa v zbierkach Umelecko-priemyselného múzea v Budapešti zachovala strieborná ozdobná lyžica. Vnútro lyžice je hladké a pozlátené, vonkajšiu stranu zdobí rytý akantový motív. Dĺžka lyžice je 17 centimetrov.

Ďalšie významné dielo z Hammermanovej dielne je cibórium, liturgická nádoba pre eucharistiu, ktoré je majetkom rímskokatolíckeho kostola sv. Mikuláša v Prešove. Na šesťlaločnej nohe sa nachádzajú liate erby rodiny Széchy-Illésházy a štyria evanjelisti v ornamentálnej kartuši. Nodus má tvar granátového jabĺčka. Prelamovaný kôš kupy tvoria pásy a hlavičky anjelíkov bez krídel – putti. Na hladkom vrchnáku je umiestnený kríž s liatym korpusom. Výška cibória je 42,7 centimetra.

Filip Glocko, Stredoslovenské múzeum Banská Bystrica

Pramene a literatúra:

BALÁŽ, Ján: Domy starej BANSKEJ BYSTRICE II., DALI-BB, s. r. o. 2015, ISBN 978-80-8141-095-6.

JURKOVIČ, Emil: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, OZ Priber, Tlačiarne BB 2005. ISBN 80-969366-2-X.

KŐSZEGHY Elemér: Magyarországi ötvösszegyek a középkortól 1867-ig. Budapest, 1936.

MIHALIK, Sándor: Besztercebányai ötvösök a XV. – XIX. században. In: Múzeumi és könyvtári értesítő.

SKLENKA, Vladimír, PECNÍK, Marcel a kolektív: Radvaň monografia mestečka. Banská Bystrica, CEPROCEP, 2009, ISBN 978-80-970078-0-5.

TORANOVÁ, Eva: Zlatníctvo na Slovensku. Neografia Martin, Tatran Bratislava 1983.

Strieborná lyžica, autor Jonáš Hammermann

AURIPIGMENT, ODETÝ V ZLATE.

Jeho názov by sa dal doslovne preložiť ako farba zlata, alebo zlatá farba. Skutočne sa jeho drobné kryštálíky môžu podobať na zlatinky. Lenže tento minerál zo zlatom nemá nič spoločné. Chemicky je to sulfid arzenitý a veľmi rád sa vyskytuje spoločne s realgárom. Je to logické, nakoľko oba minerály obsahujú arzén.

Auripigment veľmi vzácne kryštalizuje v monoklinickej – jednoklonnej sústave, v tvare malých prizmatických kryštálov, ale častejšie ho nachádzame v podobe tenko lupeňovitých agregátov alebo je zrnitý. Farbu má citrónovožltú, niekedy s nádychom do hnedá. Je priehľadný až priesvitný a má zvyčajne matný lesk. Ľahko sa taví a pri zahriatí má ako väčšina arzenových minerálov cesnakový zápach.

U nás sa nachádza najmä pri Tajove v lokalite Na Bánocke pod vrchom Sokolie, kde sa nachádza spoločne s realgárom. V minulosti sa tu dokonca ťažil. Využíval sa hlavne na výrobu farbív v maliarstve. U nás sa nachádza ešte pri Králikoch. Na Slovensku a vo svete je ho možné nájsť na početných náleziskách, zvyčajne tam, kde sa nachádza realgár.

Richard R. Senček
Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica

Vzorec:	As ₂ S ₃
Tvrdosť:	1,5 - 2
Hustota:	3,5 kg.dm ⁻³
Vryp:	slabožltý

AZURIT, PERŽAN, PREZRADENÝ VLASTNÝM MENOM

Na starých haldách v lokalite Piesky sa bez väčšej námahy dajú nájsť nápadné tmavomodré kamene. Ak takýto kameň nájdete, je veľmi pravdepodobné, že ste našli azurit. Charakterizuje ho jeho výrazná farba, podľa ktorej ho už v roku 1824 pomenoval francúzsky mineralóg Francois Bendaut. Jeho meno pochádza z perštiny zo slova lazhward, ktoré neznamena nič iné ako „modrý“.

Azurit kryštalizuje v monoklinickej – jednoklonnej sústave. Môže vytvárať zvyčajne drobné tabuľkovité, alebo prizmatické kryštály, ale vyskytuje sa v celistvej, hľuzovitej alebo zemitej podobe. Často ho nájdeme na starých haldách alebo štôľňach, kde okolité predmety pokrýva tenkou vrstvou. Je nepriehľadný, len výnimočne priesvitný a má sklený lesk. Rozpúšťa sa v slabých kyselinách.

V minulosti sa azurit využíval ako zdroj azúrovomodrej farby, ale veľké bolo prekvapenie maliarov, keď im modré azuritové odtiene zo zelenali. Azurit sa totiž zmenil na zelený malachit. Aj dnes patrí tento minerál medzi bežné. Nájdeme ho na väčšine nálezísk, kde sa ťažila meď. U nás je to okrem lokalít Piesky aj Ľubietová a Poniky – Farbište.

Z ďalších Slovenských lokalít spomeňme napríklad Gelnicu, Medzevo, Rožňavu a ďalšie.

Richard R. Senček
Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica

Vzorec:	Cu ₃ (CO ₃) ₂ (OH) ₂
Tvrdosť:	3,5 - 4
Hustota:	3,8 – 3,9 kg.dm ⁻³
Vryp:	svetlomodrý

ZLATÝ FOND BANSKEJ BYSTRICE

2. časť

Kódexy v Banskej Bystrici 1. časť.

Pred 570 rokmi v roku 1452 v Banskej Bystrici jeden z mála skriptorov pôsobiach v Banskej Bystrici Gaspar Meissener (Meissner) prepísal známy kódex Disticha Catonis z 3. st. n. l. Príbeh ručne písanej knihy a udalosti, ktoré tomu predchádzali sa čitateľ dozvie v nasledujúcich riadkoch.

Stredoslovenské banské mestá boli špecifickým typom miest v Uhorsku. Svojím nerastným bohatstvom - ťažbou drahých kovov a medi - posilňovali ekonomickú stabilitu Uhorska. Na druhej strane banské mestá boli prijímateľmi a nositeľmi progresívnych myšlienkových prúdov.

Počiatky ich kultúrneho rozvoja sú spojené s činnosťou cirkevných inštitúcií. Časom sa na tomto rozvoji podieľajú magistráty miest a banskí podnikatelia. Prvými vzdelávacími centrami, kde sa koncentroval duchovný život stredovekej spoločnosti, boli kláštory. Krokom vpred sa stali závery lateránskych koncilov (1179 a 1215), ktoré ustanovili, aby pri každej katedrále – kapitule¹ alebo kolégiu – kláštorom kostole, bol jeden učiteľ na vyučovanie chudobných žiakov a klerikov. Vznik univerzitného štúdia v strednej Európe (Bologna 1158, Praha 1348, Krakov 1364, Bratislava 1465) umožnil prístup k vyššiemu vzdelaniu laikom najmä z radov meštianstva aj v našom okolí.

Kláštory sa tiež stávajú miestami vzniku prvých scriptórií – písárskych dielní a prvých pisárov – scriptorov z radov vzdelaných mníchov, kde vznikajú prvé knihy - kódexy. Na strednom Slovensku to boli kláštory: Hronský Beňadik, Banská Štiavnica a Slovenská Ľupča.

Pretože kódex je mimoriadne cenená kniha, musíme sa pri nej pristaviť. Kódex je ručne viazaná kniha s pevnými doskami. Dodnes je považovaný za predchodcu dnešnej tlačenej knihy. Pritom sa vyvinul z voskových drevených tabuliek, zviazaných remienkami alebo špagátom. Na tomto princípe začali vznikať prvé knihy vo svojej najstaršej podobe, keď sa namiesto popísaných drevených tabuliek začali zväzovať papyrusové listy, ako aj v tom čase používané zvitkové knihy (zvitok bol zhotovený z papyrusu). Od 4. st. sa ako písací podklad používal v stredomorí pergamén². V 14. st. pergamén a papyrus nahradil papier. Kódexy sa zhotovovali ručne, čo bolo náročné fyzicky aj časovo. Jeho vytvorenie mohlo trvať aj niekoľko rokov a bolo výsledkom činnosti viacerých remeselných resp. umeleckých činností. Písmom kódexu bolo gotické písmo – gotická minuskula. Pretože nemal titulný list, začiatok textu označoval incipit – t. j. spravidla červenou farbou vyznačené prvé slovo textu.

Práca skriptora bola mimoriadne náročná. Za jeden deň kopista vyhotovil, prepísal v priemere tri až šesť listov. Písalo sa čiernou farbou – čiernidlom. V Ríme atramentom. U nás zdomácnený výraz pre atrament „tinta“ pochádza zo španielčiny. Ďalšími písárskymi pomôckami boli: rydlá, tabuľky, husie a labutie perá, skalpely, nože, britvy, rohy ako kalamáre, pracovný stôl³.

Tematicky sa kódexy členili na liturgické, študijné (z oblasti vedy) a neštudijné (dobová literatúra). Špecifickú funkciu plnili kódexy reprezentatívne, určené predovšetkým pre liturgické účely. Boli bohato vyzdobené iniciálami⁴ a miniatúrami⁵. Na okrajoch strán a medzi stĺpcami, prípadne na voľných plochách, kódexy ozdobovali ornamenty s figurálnymi alebo rastlinnými motívami, ktoré mali dekoratívnu úlohu. Na ilustrovanie reprezentatívnych kódexov sa používal zlatý ojedinele strieborný atrament. Ako podklad slúžil purpur.

Bohato dekorované boli aj väzby kníh. Niektoré vzácne exempláre vykladali zlatom a drahokamami. Kníhviazačstvo sa najprv realizovalo v kláštoroch, neskôr ho prevádzkovali samotní kníhkupci. Kódexy sa rozšírili v 4. až 5. st., keď postupne nahradili zvitky. Až 70% rukopisnej produkcie pochádza z 15. st. Tento fakt naznačuje skutočnosť, že k rozmachu tejto činnosti prichádza vtedy, keď sa ku kláštorným skriptorom

pridávajú skriptori pri panovníckych dvoroch, na univerzitách, kňazi pri farách a notári v magistrátoch, keď popri náboženských sa rozširujú právnické diela. Zvyčajne sa stali súčasťou chrámového, či kláštorného pokladu. Na základe vysokej ceny pergamentu (vrátane papiera), vynaloženej práce skriptorov, iluminátorov, rubrikátorov⁶, miniaturistov, kníhviazačov, sa stali kódexy mimoriadne opatrované a oceňované.

J. Kuzmík uvádza cca 150 stredovekých skriptorov pôsobiach na Slovensku, prípadne mimo neho so slovenským pôvodom. Pritom sa zachovala len menšia časť asi 200 zväzkov latinsky písaných kódexov a nezistený počet v iných jazykoch (nemeckom, českom...). Záznamy o fonde rukopisov v Banskej Bystrici zatiaľ chýbajú. Hospodárske postavenie mesta a jeho kultúrne zázemie nás vedú k záveru, že Banská

Bystrica v tomto čase nezaostávala za Kremnicou a Banskou Štiavnicou, u ktorých sú údaje o počte kódexov z 1. mpol. 16. st. známe: Kremnica 26, Banská Štiavnica 32. V Banskej Bystrici prvý románsky kostol Nanebovzatia Panny Márie, prešiel na zač. 14. st. nielen gotickou prestavbou, ale určite aj nevyhnutnou vybavenosťou prinajmenšom doplnením o liturgickú literatúru. Podobne tomu bolo aj u druhého banskobystrického kostola sv. Alžbety z r. 1330 – 1340. V 15. stor. vzniká kostol sv. Kríža a pri farskom kostole vzniká Bratstvo Božieho Tela a Bratstvo Panny Márie. Aj tieto subjekty pre svoju činnosť museli byť nevyhnutne vybavené knižnou produkciou. A v neposlednom rade nemožno nespomenúť prvé školy v meste. Najprv farskú, neskôr mestskú elementárnu školu a v pol. 15. st. vyššiu mestskú latinskú školu. Prvého banskobystrického učiteľa a zároveň farára uvádza P. Martuliak r. 1303 pod menom „Stephanus“. Na tomto mieste nemusíme zvlášť zdôrazňovať, že školy sa bez kníh nezaobišli. Ku kultúrnemu pozdvihnutiu mesta určite prispelo 19 študentov z Banskej Bystrice študujúcich v r. 1433 – 1510 na vysokých školách vo Wittenbergu, Lipsku a Krakove. Žiaľ časté požiare v meste a presuny nielen kníh v nasledujúcom období do zahraničia, nám neumožňujú podať vyčerpávajúce informácie.

Z 1. pol. 15. stor. máme písomné poznatky o pôsobení skriptorov v nami vymedzenej stredoslovenskej banskej oblasti:

1. Peter z Kremnice zač. 15. stor. odpísal spis Augustína de Ancona – Tractatus super misae.

2. Andrej zo Zolne 1424 – latinské evanjelium sv. Jána.

3. Matej zo Zvolena, licenciát⁷ na pražskej univerzite odpísal najprv encyklopédiu teológií v roku 1417 a v roku 1431 latinskú bibliu.

4. Peter z Ľubietovej odpísal r. 1424 Spisy o kanonickom práve Concordantia a v roku 1427 Ebredanov spis Summa super decretalibus.

5. Ján Mayer z Kremnice r. 1478 latinský teologický konvolút⁸.

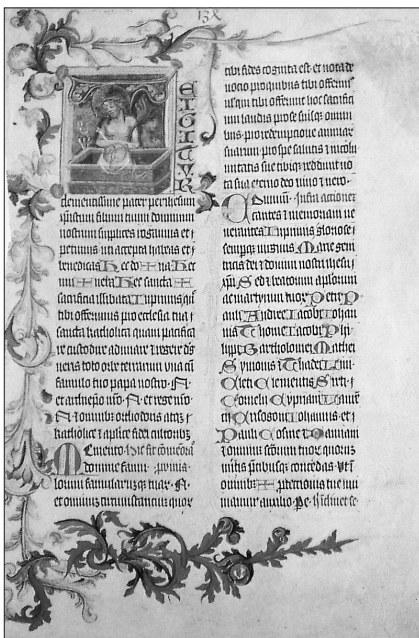
Priamo v Banskej Bystrici pôsobil Gaspar Meissener (Meissner). Roku 1452 prepísal kódex Disticha Catonis-Catonove dvojveršia. Hoci kódex nesie Catonovo meno, s Macom Porciom Catonom (234 – 149 pr. Kr.) autorom Pravekých dejín Ríma a rímskym konzulom, nemá nič

spoločné. Je to latinská zbierka – didaktická príručka dvojveršových ponaučení ľudových múdrostí-životných poučení morálno-pedagogického zamerania z 3. st. n. l., symbolicky spájaná s moralistom. M. P. Catonom. Je zostavená v hexametroch, ktorú G. Meissener prepísal z brnenského rukopisu v nemeckom preklade. Od 6. do 18. st. základná školská čítanka. Počas karolínskej renesancie rozšírená o 56 krátkych prozaických sentencií. Celok je rozdelený na 4 cykly: iustitia-spravodlivosť; prudentia-rozumnosť; temperantia-zdržanlivosť; fortitudo-statočnosť.

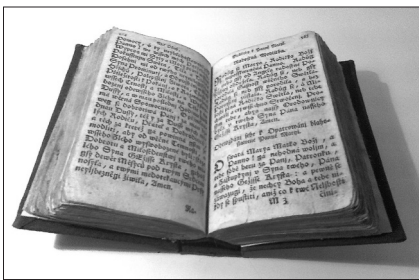
V roku 1495 si knihu už vo vytlačenej podobe (inkunábula)⁹ za 1 florén a 25 denárov kúpil do svojej súkromnej knižnice banskostiavnický notár Baltazár Steck. Pôvodný Meissenerov kódex sa v zozname kódexov na Slovensku nevyskytuje. Hoci väčšina kódexov slovenskej proveniencie je uchovávaná v krajinskej Sečeniho knižnici v Budapešti, nami sledovaný kódex sa v knižnici nenachádza. Je nezvestný.

Jozef Ďuriančík

Pokračovanie na str. 7.

Iluminovaný rukopis

Kódex

ÚRADY A ÚRADNÍCI

Kedysi sa aj v Banskej Bystrici hovorilo: „Komu dal Boh úrad, tomu dal aj rozum“ a zrejme aj preto si ľudia úradníkov (oficiálov) vážili. Úrady sa v priebehu historického vývoja menili, niektoré vznikali, iné zanikali, ale vo všeobecnosti platí okridlený výrok, že „úrady sú večné“.

Za Uhorska musel uchádzač o úrad najprv zložiť tento sľub (foga-dalom): „*Sľubujem všemohúcemu Bohu, cisárskej a kráľovskej výsosti a jeho vznešenému panovníckemu domu vernosť uhorskej ústave, do-držiavanie zákonov a vyhlášok, poslušnosť k predstaveným, svedomitú vykonávanie úradných povinností, zachovávanie úradného tajomstva, starostlivé vedenie úradných spisov a kníh ako aj usilovné a presné plne-nie všetkých úloh vyplývajúcich zo zverenej funkcie*“. Na základe toho bol vymenovaný za dočasný nehonorený praktikant. Riadnym úradníkom sa mohol stať až po ukončení skúšobnej doby a potvrdení predchádzajúceho sľubu úradnou prisahou (esküdözés). Povinnosťou bolo aj absolvovanie predpísanej odbornej štátnej skúšky. V zmysle vte-dajšieho pragmatizmu úradník už pri nástupe do úradu presne poznal svoj funkčný rast a s tým súvisiaci finančný, niekedy aj naturálny príjem, ak sa pravdaže v priebehu času nespreneveril svojim povinnostiam. Po-zoruhodný bol aj v niektorých úradoch zavedený systém sťaží, v rámci ktorých sa úradník oboznámil s prácou na všetkých oddeleniach prísluš-ného úradu. Pred zavedením písacích strojov sa od úradníka vyžadoval okrem znalosti úradného jazyka aj úhladný rukopis.

Úrady sa riadili svojimi štatútmi či pracovnými poriadkami. Z dneš-ného hľadiska priam kuriózne vyznieva tento pracovný poriadok pre úradníkov z roku 1890, používaný v českých zemiach:

1. Denne pred začiatkom pracovnej doby sú úradníci povinní dôklad-ne pozametať kanceláriu, vybrať z kachlí popol a utrieť prach.
2. Úradníci zodpovedajú za to, že kancelária bude vždy riadne vykú-rená. Potrebné palivo si obstarajú na svoj náklad.
3. Súkromné rozhovory sú v pracovnej dobe nežiadúce.
4. Riadna pracovná doba je 12 hodín denne.
5. Akákoľvek politická činnosť úradníkov má za následok okamžité prepustenie.
6. Vo fajčení a požívaní liehovín sa očakáva od úradníkov zdržanlivosť.
7. K dámam a vyššie postaveným osobám sa úradník chová slušne.
8. Na čítanie sa odporúča biblia. Nie sú námietky proti iným knihám, pokiaľ sú tieto mravne nezávadné.
9. Povinnosťou každého úradníka je starostlivosť o zdravie. V prípade ne-moci nie je nárok na mzdu. Každý úradník, ktorý má pocit zodpoved-nosti, by si mal preto pravidelne odkladať zo svojej mzdy primeranú čiastku pre prípad nemoci alebo inej nepredvídateľnej potreby.
10. Úradníci sa nesmú pri práci mýliť. Kto sa pri práci častejšie do-púšťa chýb, bude prepustený.
11. Kto odporuje šéfovi dokazuje tým, že pred ním nezachováva po-trebnú úctu. Z tejto skutočnosti sa vyvodí dôsledky.
12. Úradnícky sú povinné viesť zbožný a cudný život.

13. O dovolenku môžu úradníci žiadať len z naliehavých rodinných dôvodov. Tá je však neplatená.

14. Nech majú úradníci stále na mysli, že tisíce iných osôb sú ochot-né okamžite nastúpiť na ich miesta.

15. Úradníci nikdy nesmú zabúdať, že sú svojmu predstavenému po-vinní vďačnosťou, lebo je ich živiteľom“.

Po zániku Uhorska v roku 1918 a vzniku prvej Československej re-publiky nastal odliv maďarských úradníkov, ktorých nahrádzali z veľkej časti českí úradníci a s nimi do úradnej korešpondencie preniklo viacero bohemizmov. Úradníci, ktorí ovládali úradnú reč a zložili sľub lojalít, mohli zotrvať na svojich miestach. Po nadobudnutí autonómie Sloven-ska odsunuli českých úradníkov a ostatní museli prisahou potvrdiť ver-nosť novonastolenému politickému režimu. Po druhej svetovej vojne museli úradníci zas zložiť prisahu vernosti Československej republike.

Úradnícka profesia kedysi znamenala „dobrú partiu“ najmä pre sobáša. Počas socializmu bol uprednostňovaný „robotnícky pôvod“, pretože „úradnícky pôvod“ prinášal rôzne komplikácie v kariére, najmä pred zaradením úradníkov medzi „pracujúcu inteligenciu“. Výrazom uplatňovania vedúcej úlohy komunistickej strany bolo obsadzovanie vedúcich miest v úradoch členmi strany, a to najmä robotníckymi kádrami, ktorí na to často nemali ani dostatočnú kvalifikáciu.

K tomuto obdobiu sa viaže úsmevný prípad, keď úradníkovi vedúci vy-týkal okamžité vybavenie jednoduchej žiadosti s odôvodnením, že vo verej-nosti tým vzniká nesprávny dojem, akoby úrad nemal čo vybavovať a nedoč-kavo čaká na došlé žiadosti. Poradil mu, aby žiadosti začal vybavovať, až keď sa na písacom stole nakopie do výšky aspoň pol metra. Rada „skúseného praktika“ sa osvedčila, lebo polovica žiadostí už vtedy nebola aktuálna, ďal-šia časť ešte zniesla odklad a na vybavenie potom ostala len veľmi malá časť.

V priebehu času sa vytratila niekdajšia zdvorilosť v úradnej koreš-pondencii, napríklad pri oslovení úradov sa už nepoužívajú výrazy ako „slávny“, či „vysokopostavený“, rovnako už nenájdeme účtívý pokyn „ráčte vybaviť“, alebo pred podpisom slová „s hlbokou úctou“ či „oddaný služobník“. Menilo sa aj oslovenie z „vážený pán“ na „vážený súdruh“ a opačne, rovnako aj pozdrav na konci úradných spisov, ako napríklad: „Na stráž!“, „Čestí práci!“, „Päťročnici zdar!“, alebo „Za mier!“.

Oddávna pretrvávajúce nešváry v podobe klientelizmu (protektionárstva) či korupcie (úplatkárstva) vo finančnej alebo naturálnej podobe („všimné“, „urgentné“, či „ďakovné“) sa na úradoch napriek prijímaniu rôznych „etic-kých kódexov“ nepodarilo úplne vykoreniť. Každý odklon od nestrannosti v rozhodovaní úradov im totiž vážne podkopáva dôveru verejnosti.

Po zániku takmer všetkého priemyslu je Banská Bystrica administ-ratívnym mestom s množstvom úradov rôznych stupňov všeobecných i špecializovaných. Stabilní, čestní a odborne zdatní profesionálni úradní-ci sú predpokladom spoľahlivej činnosti všetkých úradov, pričom treba mať na pamäti, že: „Úrady sú pre ľudí a nie ľudia pre úrady“!

Július Burkovský

ZLATÝ FOND BANSKEJ BYSTRICE

Pokračovanie zo str. 6.

Poznámky

1. Kapitula – zbor kňazov, kanonikov pri biskupskom (katedrálnom) kostole.
2. Papyrus – výrobok z drene papyrusovej rastliny šachor papyrusový rozšírený v delte Nílu. Ako materiál na písanie bol používaný od 4. tisícročia pr. n.l. V Stredomorí v 4. storočí pergamen nahradil písací podklad z kože jahniat, kôz alebo teliat. Vedným odborom zaoberajúcim sa kódexom je Kodikológia.
3. Výskyt skriptorských pomôcok potvrdil aj archeologický prieskum na Slovensku.
4. Iniciala – polygraficky ozdobné, výrazne (veľkosťou) napísané začiatkové veľké písmeno slova (v písanom alebo tlačenom texte) na začiatku kapitoly, prípadne odseku.
5. Miniatura, pôvodne neskorogotická a stredoveká iluminácia, od 15. storočia aj maľba malého formátu, obyčajne portrétna, najmä technikou kvašu alebo akvarelu na pergamene alebo slonovine; Určená na rôzne účely.
6. Rubrikátor, maliar veľkých písmen a ozdobný pisár stredovekých rukopisov.
7. Licenciát – akademická hodnosť medzi bakalárom a doktorom filozofie

8. Konvolút – kniha, ktorá vznikla zviazaním viacerých často nesúvisiacich diel do jedného celku.

9. Inkunábula – prvotlač z rokov 1455 – 1500. Kniha vytlačená v rokoch 1500 – 1550 sa nazýva paleotyp.

Použitá literatúra

1. Graus Igor, Jurkovič Emil, Daniš Miroslav, Kotvan Imrich, Kuzmík Jozef, Sopko Július, Martuliak Pavol : personálna bibliografia
2. Báľent B. : Z dejín banskobystrického kníhtlačiarstva. B. bystrica 1947.
3. Bôbová Mária: Tlač 16. storočia v banskobystrických knižniciach ŠVK B. Bystrica 2012
4. Šovčíková D. : Dejiny knižnej kultúry v B. Bystrici. In Historické knižničné fondy na Slovensku 2. Martin: Matica Slovenská, 1996, s. 39-51.
5. Gunterová M.-Mišanik J.: Stredoveká knižná maľba na Slovensku Bratislava 1977 s. 54,78
6. Repčák Jozef: Prehľad dejín kníhtlače Tlač
7. Breza Vojtech Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996 Bratislava MS , 7a. Zborník Kniha 78. Martin 1980
8. Valach Július: Staré tlačiarne a tlačiarne na Slovensku. Martin MS
9. Báľent Boris: Z dejín banskobystrického kníhtlačiarstva Banská Bystrica: Grafia, 1947
10. Slovenský biografický slovník A – Ž
11. Elektronické zdroje

ZAHRAŇIČNÉ POSOLSTVÁ NA UHORSKOM SNEME V BANSKEJ BYSTRICI R. 1620

Stredná Európa, rok 1620. V Čechách už druhý rok pokračoval odboj vzbúrených stavov proti habsburskej vláde. Bolo zrejme, že obe strany sa nezaobídu bez spojencov a ich účinnej pomoci. Na strane cisára Ferdinanda II. bolo predovšetkým Španielsko, nizozemský miestodržiteľ a pápež. České stavy mohli od počiatku okrem sympatií počítať len s nerozhodnými nemeckými protestantskými kniežatami, pomocou holandských generálnych stavov a dúfať v neistú podporu anglického kráľa Jakuba I. Tento zápas sa stával súčasťou širšieho a dlhotrvajúceho konfliktu, známeho ako tridsaťročná vojna. Medzinárodné okolnosti sa pre české stavy a zvoleného českého kráľa Fridricha Falckého postupom času zhoršili. Jedným z rozhodujúcich faktorov sa mohlo stať spojenectvo sedmohradského kniežaťa Gabriela Bethlena (1580-1629), vodcu protihabsburského stavovského povstania. Oficiálnym cieľom jeho povstania bola sloboda náboženstva, krajiny a pomoc českým stavom. Povstanie zasiahlo aj stredoslovenské banské mestá vrátane Banskej Bystrice. V našom meste sa v r. 1620 konal snem, na ktorom 25. 8. 1620 stavy zvolili kniežaťa Gabriela Bethlena za uhorského kráľa. Snemu sa zúčastnili aj viaceré zahraničné delegácie. Viedla sa zložitá diplomacia a vyjednávania. O tejto stránke uvedenej historickej udalosti, na základe zmienok v staršej odbornéj literatúre stručne pojednáva nasledujúci príspevok.

Podľa zmluvy o prímerí medzi Ferdinandom II. a G. Bethlenom, uzavretej v januári 1620 v Bratislave, bol koncom mája 1620 zvolaný uhorský snem do Banskej Bystrice. Na sneme sa malo rozhodnúť o viacerých súrnych krajinských záležitostiach. Podľa A. Gindelyho, uhorský snem v Banskej Bystrici „poskytoval hlučným a skvelým zhromaždením divadlo, akého Uhorsko za 100 rokov nezažilo.“ Na sneme sa zúčastnili zástupcovia šľachty, delegáti uhorských stolic a miest. Viacerí veľmoži prišli aj so svojimi manželkami, sprevádzaní ozbrojencami a služobníctvom. Len družina a sprievod kniežaťa Bethlena, privítaného 10. júna, mala údajne 2.000 osôb.

Do Banskej Bystrice sa zišli aj cisárski vyslanci, hostia z Čiech, Moravy, Sliezska, zástupcovia rakúskych krajín, Poľska a ďalších krajín.

Členom českého posolstva bol aj dr. J. Jessenius, slávny učenec a vtedajší rektor pražskej univerzity. Jessenius už predtým, v júli 1618, stál na čele posolstva českých direktorov v Bratislave, kde mal počas uhorského snemu vyjednávať s uhorskými stavmi a presvedčiť ich na spojenectvo. Počas prijatia u palatína Ž. Forgácha bol kastelánom hradu zaistený ako cisárov väzeň, následne odvezený a uväznený vo Viedni. Neskôr sa na základe výmeny dostal na slobodu. Českí vyslanci prišli do Banskej Bystrice 13. 6. 1620. Asi po dvoch týždňoch boli prijatí na sneme. Vypočutia u kniežaťa sa im dostalo začiatkom júla. Český kráľ Fridrich poslal do Banskej Bystrice svojich dôverníkov, ktorí sa osobne stretli s kniežatom. J. Jessenius sa medzitým vrátil do Prahy. Začiatkom augusta sa opätovne vydal na cestu do Banskej Bystrice, keď ho kráľ Fridrich spoločne s pánom von Plessen poveril odovzdaním sumy 100.000 zl. Bethlenovi, ako preddavku na budúce vojnové náklady. Predmetnú čiastku, podmienku spojeneckej dohody odovzdali osobne kniežatú.

Začiatkom júna bol prostredníctvom kninského biskupa P. Davida, barmána Teuffela a L. z Altenreuthu doručený uhorským stavom list Ferdinanda II., v ktorom ich napomínal k zachovaniu prisahy a rešpektovaniu kráľovských práv. Títo dočasní zástupcovia cisára doručili stavom aj list nemeckých kniežat z 20. marca, zhromaždených v Mühlhausene. Podľa účtov mesta Zvolen, cisárskych legátov 15. júna pohostili obedom. Koncom júla, po svojom príchode do Banskej Bystrice, cisárske posolstvo doplnili ďalší vyslanci vedení grófom Collatom.

Z Carihradu sa dostavil turecký vyslanec, poverený rokovaním v Uhorsku a s českým kráľom Fridrichom v Prahe. Bethlen usiloval o tureckú podporu, cisár zase o ich neutralitu. Vyslanec Porty konfederátom doručil list nasledovného znenia: „Pobožným pánom, veriacim v Ježiša, vznešenému panovníkovi, vyznávateľovi Mesiáša, milostivým dôstojným národom, ochráncovi mierumilovného kresťanstva, ktorému každé ohnutie kolena nech slúži k veľkej pochvale. Nech je šťastný každý počín v práci Gabriela Bethlena, panovníka Uhrov a Sedmohradčanov. Aj vám, váženým uhorským a milostivým kresťanským veľmožom, a všetkým rádom nech žehná Veľký Boh vašu šťastnú prácu. Tento list nech slúži vašej dôstojnosti ako naše uznanie, aby ste si teraz zvolili kráľa, čo by sa nutne žiadalo. Voľte ho slobodne podľa právnych noriem, aby bol voči Vám spravodlivý a aby sa dobromyseľne správal voči našej jasnej Porte a žil s nami v mieri. Aby

sme nazívali čestne s Uhorskom pod jeho vlastnou vládou. Toto je na uvítanie atď. Dané v našom sídelnom meste Konštantinopole dňa 26. v mesiaci redžeb roku 1029 nášho proroka Mohameda. Osman“. Podľa účtov mesta Kremnice, tureckí vyslanci boli v meste ubytovaní s čeladou a koňmi 27. júna a potom aj 25. júla, po návrate z Čiech. Po ceste sa 31. júla zastavili vo Zvolene, kde ich pohostili na troj meste. Podľa mestských účtov mal sprievod 35 koní. F. V. Sasínek poukazuje na list poslaný 1. septembra z Krupiny richtárovi mesta Zvolen, týkajúci sa nejakej (zrejme hodnotnej) veci zabudnutej Turkami v Banskej Bystrici, ktorú bolo treba vrátiť prostredníctvom hodnovernej osoby.

Opomenúť nemožno ani úlohu francúzskeho posolstva. Podľa V. L. Tapiého, posolstvo vedené vojvodom d'Angoulm malo za úlohu „vyzývať všetkých k mieru a svojim vyjednáváním, intervenciou ho uľahčovať, aby jeho sláva svojím odrazom mohla spočinúť na kráľovi Ľudovítovi XIII.“ Cisár však očakával predovšetkým vojenskú pomoc. Francúzski vyslanci najskôr prispeli k dočasnému mieru medzi protestantskou Úniou a katolíckou Ligou v Ulme. Ich úspešná misia pokračovala u homorakúskych stavov v Linci. Po príchode do Viedne ich Ferdi-

nand II. (zrejme z podnetu španielskeho vyslanca) požiadal o sprostredkovanie rokovani s Kristiánom von Anhalt, čelným stúpencom kráľa Fridricha, ako aj s Bethlenom, za účelom znenia jeho spojenectva s Čechmi. Ku kniežatovi Bethlenovi poslali pána de Sigogné s presnými inštrukciami. Vyslanec skutočne pricestoval do Banskej Bystrice niekedy v mesiaci august. V tom čase na prebiehajúcom sneme prevládala atmosféra nalaďená proti Habsburgovcom. Ani jeho prítomnosť už nemohla zabrániť nastávajúcemu konfliktu. Dostalo sa mu prijatia u kniežaťa a po obdržaní odpovede sa vrátil do Viedne, kde informoval o výsledku cesty. Pán de Sigogné sa neskôr spolu s anglickým vyslancom zúčastnil

Ján Jessenius

neúspešného posolstva do Čiech. Francúzski vyslanci boli počas svojej diplomatickej misie v písomnom styku s kráľom a jeho ministrom de Puisieux.

Krátko na to, asi dňa 17. augusta vyslanci cisára Ferdinanda opustili mesto, pretože k dohode nedošlo. Zástupca cisára vyhlásil snem za „nezákonný a všetky jeho uznesenia učinené v dohode s Bethlenom za vopred zrušené.“ Ako je známe, snem prijal viacero uznesení, zameraných aj proti ostrihomskému arcibiskupovi P. Pázmánymu a jezuitom. Na záver snemu stavy prikočili k voľbe, pričom knieža Bethlen bol zvolený za uhorského kráľa. Bethlen voľbu prijal, dal však na vedomie, že korunováciu neprijme.

27. augusta bolo z Banskej Bystrice vypravené uhorské a české posolstvo spoločne so zástupcami rakúskych stavov do Carihradu s darmi. Po skončení snemu G. Bethlen s manželkou Z. Károlyi, sprievodom a prívržencami opustil Banskú Bystricu. 1. septembra navštívil Kremnicu, potom sa vydal do Bratislavy. Po začatí vojenských akcií kniežaťa Bethlena sa francúzski vyslanci v októbri 1620 na žiadosť cisára stretli a rokovali s Bethlenom v Bratislave. Podľa V. L. Tapiého „ceremoniálne obrazy a sprievod kniežaťa na nich pôsobili orientálne“. Boli prijatí na audiencii, neskôr rokovali aj s grófom I. Thurzom a kancelárom Š. Pěchym. Koncom mesiaca november Bethlen odoslal uhorskú kráľovskú korunu na dočasné uschovanie na zámku vo Zvolene. Francúzski vyslanci vo Viedni mali v decembri 1620 ešte raz sprostredkovať rokovanie medzi Ferdinandom II. a Bethlenom.

R. 1623 v Banskej Bystrici vyjednávali zástupcovia cisára a Bethlena o mieri. Tejto udalosti, podľa prameňa uverejneného F. V. Sasínkom, bol venovaný jeden z mojich predchádzajúcich príspevkov. Stredoslovenské banské mestá prišli do kontaktu s Bethlenom a jeho vojskom aj pri jeho ďalších ťaženiach. Ale to už je iná kapitola.

Radoslav Mandalík

Z literatúry:

- Bánik, J. Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis topograficko-historický. Turč. Sv. Martin 1891.
- Gindely, A. Dějiny českého povstání léta 1618. Díl I.-III. Praha: B. Tempský, 1870-1878/ dostupné na internete.
- Křížko, P. Král Gabriel Bethlen v Kremnici. Obrázky zo XVII. storočia. In Slovenské pohľady, XIV., 1894, s. 590-603.
- Sasínek, F. V. Stručný dejepis Uhorska. Díl III. Turč. Sv. Martin, 1913/ dostupné na internete.
- Sirmaj zo Sirmy, A. Historické, topografické a politické poznatky stolice Zemplínskej. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2004.
- Tapié, V. L. Bílá hora a francouzská politika. Praha: Melantrich, 1936.

HISTORICKÝ VEČER JANKA KRÁĽA V BANSKEJ BYSTRICI

K 200. výročiu narodenia štúrovského básnika

Na tento rok pripadá významné výročie veľkej osobnosti štúrovskej generácie – 200 rokov od narodenia básnika Janka Kráľa (*24. apríl 1822 Liptovský Mikuláš - + 23. máj 1876 Zlaté Moravce). Hoci ako jediný z veľkých štúrovcov – Samo Chalupka, Andrej Sládkovič a Ján Botto - nemá výraznejšiu spojitosť s našim regiónom, predsa sa len nájdú zaujímavé dotyky.

Jednou z osobností, ktoré sa k Jankovi Kráľovi zásadne vyjadrili, bol literárny vedec a pedagóg, pôvodom Banskobystričan, Alexander Matuška. V zbierkovom fonde Literárneho a hudobného múzea ŠVK sa okrem iných dokumentov o ňom nachádza aj zaujímavé svedectvo o kultúrno-spoločenskom dianí v meste počas vojnovnej slovenskej republiky - kultivované tlačaná pozvánka na **Večer Janka Kráľa** 10. apríla 1943, kde bol hlavným protagonistom práve Matuška. Od roku 1941 opäť pôsobil v Banskej Bystrici ako stredoškolský profesor na učiteľskom ústave. Jeho riaditeľ Ján Úlehla nového pedagóga hneď zapojil do mimoškolskej činnosti v Mestskom divadelnom združení, kde vo výbore už boli činní Andrej Plávka, Ladislav Sára a ďalší odborníci. Znalcom histórie slovenského dramatického umenia je tento dramatický súbor dostatočne známy, veď spomedzi jeho protagonistov možno menovať režisérov Jána Kováča, Ľudovíta Jakubóczyho, hercov Máriu Markovičovou, Zoru Paulendovú, Ľudovíta Grešša, v predstaveniach často účinkovali Mária Bancíková, Hana Meličková, Viliam Záborský, Andrej Bagar a i. Hoci sa v tej dobe museli pohybovať v medziach oficiálnych povolení, svoje protitotalitné zmýšľanie sa snažili dať najavo výberom repertoáru – hrali Zvonov Tanec nad plačom, Martáčkovej Jánošíka, k štátnemu sviatku 14. marca 1942 napríklad odohrali Kocúrko Jána Chalupku! Do výpočtu uvedených počínov je potrebné prirátavať aj spomínaný Večer Janka Kráľa, geniálneho básnika Štúrovej družiny.

Podnetná zmienka o tejto udalosti sa nachádza v spomienkovej knihe Andreja Plávku Smädný milenec (1971), ktorý bol v tom čase tajomníkom banskobystrického USAKu (predtým YMCA): *V našej budove, v zadnej klubovni schádzavala sa dosť často bystrická pokroková inteligencia, besedovala o literatúre a umení, počúvala Matuškovu prednášku i debaty, najmä o ruských realistoch, ale i našich štúrovcoch, až naše úsilie vyústilo do provokatívnej oslavy Janka Kráľa vo veľkej dvorane Národného domu.*

Predchádzali tomu aktuálne celospoločenské udalosti – prevoz pozostatkov básnika zo Zlatých Moraviec na národný cintorín do Martina, vydaná poéma Divný Janko od Jána Poničana, imaginárny portrét od Jána Mudrocha, publicistika v Smrekovom Eláne, literárno-umelecký večer Vedeckej syntézy v Bratislave, ako aj nadrealistický zborník Sen a skutočnosť. A ešte k tomu básnikovo 120. výročie narodenia v roku 1942. Bokom nezostala ani Banská Bystrica, kde sa strojcom aktivity stal Alexander Matuška, ktorý sa práve týmto štúrovským rebelom intenzívne zaoberal. Aj preto to osobné zaujatie.

Od začiatku bol literárny večer pripravovaný ako oficiálne verejné podujatie v spolupráci s miestnym odborom Matice slovenskej a okresnou

osvetovou radou, požehnané vrchnosťou. Veď proti umeleckému podujatiu na počesť jedného zo štúrovcov nebolo možné namietat'. Druhá vec bola, akým spôsobom sa odkaz Janka Kráľa interpretoval...

Atmosféru skrytej revolty voči nedemokratickému režimu navodzovala už scéna javiska Národného domu. Okrem symbolickej čiernej a červenej farby bol jej dominantou práve imaginárny Mudrochov portrét Janka Kráľa. (Pre potreby organizátorov ho podľa predlohy namaloval istý študent, za čo dostal finančnú odmenu 100 Ks.) Kresba so stekajúcou slzou po tvári bola jednoznačne vypovedajúca.

S ohľadom na vtedajšie literárno-kritické renomé Alexandra Matušku pripadla úloha slávnost-

Portrét Janka Kráľa

ného rečníka práve jemu. Podľa pamätníkov mestská vrchnosť nebola tomuto povereniu naklonená, nemal totiž povest' práve lojálneho občana. Napriek tomu, či práve preto, Matuška sa prednesenou prednáškou – esejou zaskvel. Celý rozsiahly príspevok predniesol na javisku s primeraným pátosom a spamätí! Bol to zážitok, na aký sa nezabúda, vzbudil obdiv aj u neprajníkov. Neskôr tento text vyšiel v jeho knihe Profily (1946).

Rojko a burič, básnik a prorok Janko Kráľ stelesnil práve tak chvenia dobového prerodu a zvraty súčasného myslenia, ako to, čo v ňom bolo irremplacable: stelesnil aj fantomatické vrstvy svojho vnútra, vyjaval neslýchane temné hlbiny svojho ducha – je rodným bratom vrcholkov vtedajšej poézie európskej. Je našim zástupcom v najmrazivejších výšinách básnickej myšlienky ľudskej, krvný príbuzný Máchu, Lermontova, di Vignyho. Taký slovenský, ako len možno, taký európsky a „svetový“ ako málokto Slovák po ňom.

Veľkým prínosom podujatia bola aj skutočnosť, že v ňom účinkovalo množstvo študentov banskobystrických stredných škôl – repertoár a nácvik sólovej i zborovej recitácie mal na starosti Ladislav Sára, piesne na verše básnika skomponoval banskobystrický regenschori Ján Gajdoš, spevácky zbor dirigoval Peter Hýroš, spojovacie verše zložil Andrej Plávka. Iba jedno programové číslo odpadlo – uvedený E. Kostúr z Priečhoda na fujare nezahral - zľakol sa množstva obecnstva a vážnosti atmosféry. Zo záznamov Mestského divadelného združenia sa dá vyčítať, že na literárnom večere sa zúčastnilo 585 divákov, príjem zo vstupného bol 3690 Ks, výdavky 1299 Ks. Z čistého príjmu venoval výbor 426 Ks na vojnovú zimnú výpomoc.

Aj po rokoch si na toto podujatie spomínali niektorí jeho priami účastníci – miestny učiteľ Andrej Chmelík alebo vydavateľský redaktor Ján Sloboda, ktorý prišiel na pozvanie priateľa Ladislava Sáru z Banskej Štiavnice. Na základe takýchto a ďalších podobných udalostí možno usudzovať, aké osobnostné intelektuálne a inštitucionálne podhubie poskytovala Banská Bystrica pre

nastávajúce obdobie príprav Povstania, v ktorom si svoje miesto dôstojne zastal aj Alexander Matuška. Janko Kráľ im iste k tomu dodal odvalu!

Jana Borgulová

MESTSKÉ DIVADELNÉ SDRUŽENIE V BAN. BYSTRICI

NÁRODNÝ DOM SOBOTA 10. APRÍLA 1943
VEĽKÁ DVORANA O 19.30 HODIN

VEČER
JANKA KRÁĽA
GENIÁLNEHO BÁSNIKA ŠTÚROVEJ DRUŽINY

PROGRAM:

1. Vstup
2. Orol. Recitácia. Prednesie Boris Kulíšek, žiak Štátnej priemyselnej školy
3. J. Gajdoš: Pieseň na slovo Janka Kráľa (Matka - Syn - Moja pieseň)
Spieva autor, príklavíri si. Marta Kačuteková, uč. Mestskej hudobnej školy
4. Janko Kráľ. Prednáška. Dr. Alex. Matuška
5. Sborová recitácia. Sostavil L. Sára
6. Ľudové piesne na fujare prednesie p. E. Kostúr z Priečhoda
7. Zverbovaný. Dramatizácia. Prednesú žiaci gymnázia a žiaci učil. akademie
8. Pieseň na slovo Janka Kráľa. Sborový spev žiakov učil. akademie. Diriguje P. Hýroš
9. Piesnička Jankovi Tomesovi. Prednesie Alojz Valent, žiak Št. obch. akademie.

Spojovacie verše: Andrej Plávka

Zaistite si vstupenky u Učiteľského knižkupectva od 6. do 10. apríla predpoludním.
Prosíme obecnstvo zaujať miesta včas, keďže sama povaha programu si vyžaduje ticho a nerušený priebeh

GRAFIA BANSKEJ BYSTRICE

Pozvánka na Večer Janka Kráľa

Národný dom - vo Veľkej dvorane sa uskutočnilo podujatie

Zaujímavosti Banskej Bystrice a okolia očami študentov

Katedry geografie a geológie Fakulty prírodných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

MIČINSKÉ TRAVERTÍNY

Národná prírodná pamiatka Mičinské travertíny predstavuje v rámci Slovenska ojedinelú, činnosťou človeka málo narušenú lokalitu rozptýleného prameniska s travertínovými kopami (HORNIÁK, 2017). Národná prírodná pamiatka sa rozprestiera v centrálnej časti orografického celku Zvolenská kotlina pri ceste medzi obcami Čerín a Dolná Mičiná, v katastrálnom území obce Čerín (HRIVNÁK, 2008). Nachádza sa približne 15 km juhovýchodne od Banskej Bystrice, vo výške asi 400 m n. m. na rozlohe 3,83 ha. Je považovaná za chránený prírodný útvar, za ktorý bola vyhlásená v roku 1979. Po legislatívnych úpravách je od roku 1994 národnou prírodnou pamiatkou. Správa územia spadá pod štátnu ochranu prírody Slovenskej republiky – Správu Chránenej krajiny oblasti Poľana. Mičinské travertíny predstavujú unikátnu prírodnú pamiatku nielen na Slovensku ale i v celej strednej Európe (HINDÁKOVÁ, HINDÁK, 2016).

Ide o ojedinelú lokalitu so zaniknutými, ale aj živými malými travertínovými kopami.

Hlavná časť travertínového útvaru vznikla v mladom holocéne. Travertíny sú viazané na vývery studených vôd. Výstup minerálnych vôd na povrch je podmienený pohrónskym zlomovým systémom smeru JJZ-SSV, ktorý križuje priečne zlomové pásmo prebiehajúce dolinou Hrochotského potoka cez Čerín a Dolnú Mičinu v smere ZSZ-VJV (TURANOVÁ a kol., 2012). V roku 1977 bol na mieste týchto výverov vykonaný hydrogeologický vrt do hĺbky 56 m, pričom nastala mohutná erupcia minerálnej vody do výšky 25 m. Erupcia mala vplyv na všetky okolité pramene (napr. Sliach), preto bol vrt utesnený. Potvrдил sa však na tomto mieste výskyt veľkého podzemného jazera.

Predovšetkým geologické aspekty boli v minulosti hlavným dôvodom ochrany územia. Podrobné zhodnotenie geologickej polohy a biostratigrafický rozbor lokality, ako aj zhrnutie dovtedajších údajov z tejto oblasti výskumu, priniesla práca LOŽEK & GALVÁNEK (1987). Neskôr GALVÁNEK (2004) v rámci súčasného hodnotenia lokalít s výskytom pramenitov a penovcov v okolí Banskej Bystrice zhrnul aj informácie o NPP z tohto pohľadu (HRIVNÁK, 2008).

Unikátnosť územia je daná uchovanými procesmi na báze rozptýleného prameniska studených hydrouhličitanových vápenato - horečnatých vôd, ktoré modelujú pestrofarebné pramenitové tvary s originálnou formou. Usadené horniny vytvárajú kaskádu miniatúrnych terás a jazierok s malými vodopádmi. Bolo tu zaregistrovaných 28 kôp, z toho 17 fosílnych až subfosílnych a 11 recentných až subrecentných. Vznikajú tu však aj nové pramene. Niektoré kôpky majú bochníkový tvar s charakteristickými krátermi s dovnútra prevísnutými valmi. V nich sa usádza travertín pestrej hrdzavočervenej

farby, v okrajových častiach je farba travertínu biela. Väčšina z nich má však typický plochokuželovitý tvar. Typickým javom sú krátery, z ktorých 4 patria k studňovému typu, jeden je kotlový, jeden miskový a osem má špecifický „mičinský“ charakter. Nachádza sa na nízkej ploche kope, na ktorej sa okolo krátera vytvoril úzky pramenitový, krehký, dovnútra prevísly val. Po prerušení výveru miesta vysychajú a postupne sa v teréne strácajú. Celková výdatnosť prameňov je 0,25 l/s. V činných kopách sa uprostred usadzuje travertín pestrej hrdzavočervenej farby, čo je následkom prímеси železa a mangánu. V okrajových častiach je farba travertínu biela. Našli sa tu aj úlomky eneolitickej kanelovanej keramiky (TURANOVÁ a kol., 2012). Predmetom ochrany je preto pramenisková lokalita so vzácnou tvorbou travertínu a špecifických foriem travertínových útvarov, významných z výskumného i náučného hľadiska. Niektoré z travertínových útvarov sú už mŕtve – teda bez prameňa, môžeme tu však sledovať aj živé kopy, na ktorých vrchole bublie minerálka. Tie po milimetroch narastajú ukladaním vrstvičiek uhličitanu vápenatého vyzrážaného z minerálnych vôd vyvierajúcich na pohrónskom zlome.

Na samotných kopách a aj na podmáčaných lúkach rastie zaujímavá flóra. Botanici tu našli veľmi vzácne druhy rastlín, viazaných na prostredie bohaté na soli a iné minerálne látky (WINTEROVÁ, 2012), teda slanomilné ale aj vápnomilné exempláre.

Lokalita je prístupná cestou z Banskej Bystrice do Čerína, na parkovisku vpravo od cesty (250 m za odbočkou na Sliach), ďalej pešo chodníkom vľavo cez dolinku popri prameňoch na lúku s náučným panelom, kde sú uvedené základné informácie. Národná prírodná pamiatka Mičinské travertíny s rozlohou 38 320 m² sa nachádza po pravej strane cesty z Čerína do Dolnej Mičiny (WINTEROVÁ, 2012).

Bc. Mária Baťková
1. roč. Mgr. štúdium – GeM

ZDROJE:

- HINDÁKOVÁ, A., HINDÁK, F., (2016): Cyanobaktérie a rozsievky v prameňoch NPP Mičinské travertíny. BULLETIN Slovenskej botanickej spoločnosti, 38, č.1, s. 13-19.
- WINTEROVÁ, B., (2012): Mičinské travertíny. Radničné noviny mesta Banská Bystrica, 6, č. 8, s.11
- HORNIÁK, B., (2017): Stratégia CLLD občianskeho združenia NAŠA LIESKA. 166 s.
- TURANOVÁ, L., BIZUBOVÁ, M., RUŽEK, I., (2012): Geovedy pre každého, sprievodca k exkurzii. 24 s.
- HRIVNÁK, R., (2008): Vegetácia Národnej prírodnej pamiatky Mičinské travertíny. In TURISOVÁ, I., a kol., Výskum a manažment prírodných hodnôt Zvolenskej kotliny. Banská Bystrica, Zvolen : FPV UMB v Banskej Bystrici, ÚVV UMB v Banskej Bystrici, s. 17-31.

<https://www.cerin.sk/obec/geografia-demografia-priroda/>

Travertínové jazierko s odtokom vody, foto: J. Majtán Robo

Travertínové jazierko s neustále vyvierajúcou vodou, foto Dušan Hanes

Upravený prameň s pitnou vodou, ktorú si môžu návštevníci ochutnať i vziať

VODOPÁD V KRÁLICKEJ TIESŇAVE

Vodopád je súčasťou prírodnej pamiatky Kráľická tiesňava, ktorá sa nachádza v katastrálnom území obce Králiky a mesta Banská Bystrica. Rozprestiera sa v Kremnických vrchoch a má rozlohu 21 ha. Výmera chráneného územia je 20,8 ha. Vodopád leží približne 8 kilometrov západne od centra Banskej Bystrice. Najbližšími sídlami sú severne ležiace Králiky, severovýchodne ležiaci Tajov, východne ležiaca Banská Bystrica, juhovýchodne ležiaci Malachov a Horné Pršany.

Prírodná pamiatka Kráľická tiesňava je súčasťou Kremnických vrchov, ktoré sú najsevernejším stredoslovenským sopečným pohorím. O podloží sopečného komplexu možno usudzovať len na základe útvarov, ktoré sa ponárajú pod vulkanity na ich obvode. Na tomto úseku vystupuje spod sopečných hornín bazálne súvrstvie eocénu, zlepenec, pieskovce a numulitové vápence. Voda Farebného potoka na juhovýchodnom okraji obce Králiky vymodelovala v brekiách na tektonickom rozhraní trias - terciér pomerne hlboké údolie, v ktorom sa stále prediera pomedzi skalné bralá tiesňavovými úsekmi vysokými až 20 metrov.

Farebný potok pramení v nadmorskej výške 1 150 metrov pod kótou Zlatá studňa v Kremnických vrchoch. Tiesňava sa nachádza približne 3 500 metrov od prameňa. Začína 7 metrov vysokým vodopádom, ktorého vrchol je v nadmorskej výške 640 metrov. Zachovala si prirodzený charakter so stálym režimom vodného toku, na ktorom je aj niekoľko kaskádových stupňov.

Kráľická tiesňava s rozlohou 20,8 ha bola v roku 1993 vyhlásená za prírodnú pamiatku spoločne s Kráľickým vodopádom. Atrakciou je nielen samotný vodopád, ale aj dve menšie jaskyne v tiesňave (Jazierková a Puklinová jaskyňa). Vyskytuje sa tu viacero chránených, či ohrozených rastlín a živočíchov. Tiesňavou vedie po žltej turistickej značke trasa náučného chodníka, ktorá je stále v štádiu budovania.

Kráľický vodopád a tiesňavu sme navštívili osobne počas terénneho prieskumu, preto môžeme z vlastných pozorovaní a skúseností konštatovať (ako študenti učiteľstva geografie), že prístup k vodopádu je relatívne jednoduchý. Auto sme zaparkovali na južnom okraji obce, na konci zastavanej časti v blízkosti rodinných domov. Ďalej sme pokračovali pešo. Prekročili sme Farebný potok, ďalej sme prechádzali cez krátku lúku, na konci ktorej sa nachádzala oddychová zóna tvorená altánkom, ako aj miestom na opekanie, kde si bolo možné odpočinúť. Oddychová zóna tvorila vstupnú bránu do lesa, kde pokračoval turistický chodník, na ktorom sa v určitých úsekoch nachádzali informačné tabule popisujúce okolitú krajinu. Po 10 minútach chôdze sme dorazili k vodopádu. Považujeme za dôležité upozorniť, že prístup k absolútnej blízkosti vodopádu je náročný a najmä rodičia s deťmi, pre ktorých je tento výlet určený, by si mali dávať pozor, pretože okraje vodopádu sú tvorené síce krátkym, ale prudkým zrázom. Vo chvíli nepozornosti môže dôjsť k pošmyknutiu a v lepšom prípade sa osoba vykúpe vo Farebnom potoku, v horšom však môže dôjsť k nepríjemnému zraneniu, ktoré dokáže pokaziť okúzľujúci turistický zážitok z vodopádu a tiesňavy ako takej.

Dominika Pallayová, 3. roč. Bc. Štúdium – GeBi
Norbert Chrastina, 3. roč. Bc. Štúdium – GeAj a lit.

Zdroje:

Enviroportal.sk. Štátny zoznam osobitne chránených častí prírody SR [online]. Cit. 2022-03-14. Dostupné na internete: <https://old.uzemia.enviroportal.sk/main/detail/cislo/874>.

Geocaching.com. Kráľická tiesňava / Kráľický vodopád [online]. Cit. 2022-03-14. Dostupné na internete: https://www.geocaching.com/geocache/GC4P6HX_kralicka-tiesnava-kralicky-vodopad?guid=2e25d66a-4d3e-4c08-ae96-c839a612dc1c.

Mineraly.sk. Riečka – Kráľická tiesňava [online]. Cit. 2022-03-14.

Poloha Kráľickej tiesňavy (zdroj Mapy.cz)

Prístupový chodník ku Kráľickému vodopádu s mostíkom, foto N. Chrastina

Študent Norbert Chrastina pri Kráľickom vodopáde, foto J. Lauko

Dostupné na internete: http://www.mineraly.sk/files/lok/301-400/396_riecka_kraliky.htm. <https://www.vku-mapy.sk/za-vodopadom-kralickej-tiesnavy/>

Obec Králiky: Kráľická tiesňava. Dostupné na internete: <http://www.obeckraliky.sk/kralicka-tiesnava/Mičinské travertíny>

ZABUDNUTÉ RADVANSKÉ CINTORÍNY

Dennodenne kráčame popri historických miestach a ani to netušíme. Je to tak aj v prípade troch starých radvanských cintorínov, nachádzajúcich sa v bezprostrednej blízkosti budovy Okresného riaditeľstva policajného zboru Banská Bystrica-západ na Okružnej ulici. Sú ukryté v bujnej zeleni, pod starými mohutnými stromami. V zimnom období, keď zo stromov lístie opadá, objaví sa nám pred očami obraz z čias minulých.

Tesne pod oknami policajnej budovy po pravej strane potoka Uduřná sa rozprestiera starý evanjelický cintorín s rozlohou 4655 m². Spravuje ho evanjelická cirkev ausgburského vyznania, ktorej počiatky na území Radvane n/Hronom datujeme do prvej polovice 16. storočia. Podnet k prijatiu evanjelickej viery v Radvani n/Hronom dala šľachtická rodina Radvanských, ktorá sa ako prvá priklonila na stranu reformácie. Dovtedy boli na území Radvane n/Hronom obyvatelia katolíkmí. Fara Na Hôrke sa stala evanjelickou. A ako to už v minulosti bývalo zvykom, evanjelickú konfesiu prijali postupne aj všetci poddaní. Potvrdilo sa tak opäť ľudové poredadlo „koho panstvo, toho náboženstvo“. V období protireformácie (rekatolizácia) bola evanjelická viera v Radvani n/Hronom potlačená a evanjelická fara zrušená (1673). Až do roku 1781, podľa matrik, nežil na území Radvane n/Hronom žiadny evanjelik a fara sa prinavrátila katolíkom. Všetko sa zmenilo až vydaním tolerančného patentu (dokument zrovnoprávňujúci všetky konfesie) Jozefom II. Po tomto dátume poskytoval nejaký čas cintorín Na Hôrke posledné miesta odpočinku pre katolíckych aj evanjelických zosnulých súběžne. Podľa záznamov tam bol posledný evanjelik pochovaný v roku 1790. Krátky čas na to pravdepodobne vznikol, dnes čiastočne asanovaný, cintorín na Okružnej ulici. Pochovávať sa na ňom mohlo začať na prelome 18. a 19. storočia a trvalo až do 20. storočia. Posledné dátumy pohrebov, podľa nápisov na zachovaných náhrobkoch, pochádzajú zo 60-tych 20. storočia.

Cintorín musel v období socializmu ustúpiť spoločenským cieľom a bol čiastočne asanovaný. Podľa svedectiev príbuzných zosnulých bolo v predetape výstavby budovy, dnes Okresného veliteľstva PZ, daná možnosť telá svojich pochovaných príbuzných exhumovať a vložiť do hrobov na inom, nimi určenom cintoríne. Vzhľadom na vysoké finančné náklady to vraj využili len niektorí. Nie je jasné, či na jeho pôvodný pozemok zasahuje práve budova polície, alebo ho zasiahla asfaltová cesta. Podľa niektorých miestnych svedkov vraj budova na jeho pozemku nestojí, čo by mohla potvrdzovať aj krátka časť pôvodného obvodového múru, ktorý sa ťahá rovnobežne s juhozápadnou stranou budovy.

Zo strany potoka Uduřná je popri cintoríne ťahaný plot z pletiva s bráničkou, na ktorej visí kovová zhrdzavená poštová schránka. Od bráničky smerom k potoku vedie pár schodíkov, z čoho možno usudzovať, že viedli k niekdajšej ceste/chodníku vedúcemu pozdĺž toku. Mohla by to potvrdzovať aj už ťažko rozoznateľná ruina rodinného domu stojaceho po prúde nižšie, tiež na pravej strane potoka Uduřná, ukrytého pod vysokými stromami, podobne ako cintorín.

Zo strany Bočnej ulice stojí na kraji cintorína malá budova márníce s kresťanským krížom umiestneným nad vchodom. Je zamknutá, s kovovými mrežami na vchodových dverách. Pri nej je jeden z troch možných vchodov na cintorín. Nikto by ho tam však nehľadal, pretože márníca stojí nenápadne učúpená medzi zástavbou rodinných domov a ak nie ste miestni, ľahko unikne vašej pozornosti. Dva ďalšie možné vchody vedú po oboch stranách budovy policajnej nemocnice. V súčasnosti v období Dušičiek mnohé historicky aj umelecky cenné náhrobky zdobia kvety a

blikocú na nich sviece. Príbuzní teda zosnulých stále navštevujú. Od leta do jesene je cintorín zarastený bujnou vegetáciou, takže prechod pomedzi hroby je obtiažny. Prejsť pohľadom priamo cezeň a získať tak predstavu o jeho rozlohe je možné len v zimných mesiacoch a skoro na jar, kým sú stromy a kríky neolistené a náhrobky nie sú ukryté vo vysokej príhlave. Jesenné a zimné obdobie odkryje možným návštevníkom žiaľ aj množstvo odpadkov porozhadzovaných pomedzi hroby. Je to smutný pohľad. Cintorín má napriek tomu skvostnú atmosféru dávno minulého. Vo svojom vnútri ukrýva tiež hrob zemianskej rodiny Bárčzirovcov. Náhrobný pomník má trojuholníkový tvar. Je postavený z travertínových kameňov a v jeho strede je umiestnená stéla s erbom rodiny. Kedy získala rodina šľachtický erb, nie je známe. Náhrobok je vysoký 235 cm a široký 400 cm. Stéla meria 55x70 cm.

Rodina Bárčzirovcov pochádzala pôvodne z Kežmarku. Ján (1786-1836),

kežmarský obchodník, sa po usídlení (začiatok 19. stor.) v Radvani n/Hronom, priženil do rodiny prvého radvanského súkennického majstra Andreja Markoviča (1740-1811). Za ženu si zobral jeho dcéru Annu, ktorá bola Markovičovým najmladším dieťaťom. S ňou mal päť detí a niektoré z nich by mohli byť v rodinnom hrobe na spomínanom cintoríne pochované. Dá sa predpokladať, že rodinný hrob bol zhotovený v prvej polovici 19. storočia. Bystričanom bude známy pravdepodobne Jánov vnuk Emil (1878 – 1960), ktorý mal advokátsku kanceláriu v budove dnešnej Tatrabanky a ktorý krátky čas

vlastnil aj budovu krčmy na Huštáku. Práve Emil Bárčzy kúpil so svojou manželkou od Kolomana Radvanského v roku 1917 tzv. Horný kaštieľ, ktorý sa dnes nazýva podľa neho - Bárčzyovský. V súčasnosti je z neho už len ruina. Nachádza sa na ľavom brehu Malachovského potoka, za niekdajšou Furmanskou krčmou, ktorá bola pôvodne tiež jeho súčasťou. Emil Bárčzy je pochovaný v podzemnej hrobke na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici na Lazovnej ulici.

V neďalekom katolíckom cintoríne, vzdialenom od evanjelického len pár metrov cez cestu, sa dá s určitosťou identifikovať len 14 hrobov, z toho majú náhrobky len dva. Na jednom hrobe, pravdepodobne detskom, sa nachádza krásna kovová plastika Madony s dieťaťom, vysoká asi 20 cm, upevnená na kamennom podstavci. Celý cintorín je zarastený kríkmi, takže je k hrobom ťažký prístup. Nikto z okoloidúcich by ani nepovedal, že tam nejaký cintorín je. Jediný prístupný objekt je kamenný kríž, tzv. Božie muky, pod ktorý zvyknú veriaci stále nosiť živé kvety a zapalovať sviece. Parcela, na ktorej cintorín stojí bola v 80. rokoch 20. storočia, nevedno prečo, na katastrálnej mape zlúčená s parcelou vedľa stojaceho židovského cintorína.

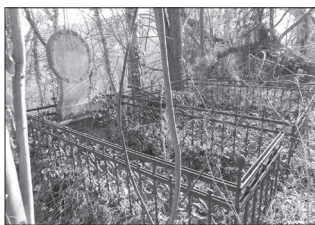
Torzo katolíckeho cintorína patrí pod správu rímsko-katolíckej farnosti Radvaň v Banskej Bystrici. Jeho rozloha číni 1953 m². Podľa záznamov z katastrálnych máp je zjavné, že pred výstavbou policajnej budovy patrila pôvodne k cintorínu aj časť asfaltovej cesty pred zadnou časťou budov PZ, na ktorej sú dnes umiestnené kontajnery na odpad. Zo zvyškov hrobov nie je jasné odkedy sa na tejto parcele pochovávalo, ale mohlo to byť v rozmedzí počiatkov protireformácie na tomto území. Prvé zmienky o katolíckej farnosti pochádzajú z pápežských protokolov a je evidovaná aj v tzv. Pázmányovom zozname (Peter Pázmány, tiež Pázmaň, 1570-1637, Ostrihomský arcibiskup, kardinál a zakladateľ Trnavskej univerzity). Počas reformácie patrila fara Na Hôrke evanjelickej cirkvi, no v roku 1673 sa do nej vrátili opäť katolíci. Po tolerančnom patente sa koncom 18. storočia dostala ešte na krátky čas znova do správy evanjelikom, no potom sa do nej už definitívne vrátili katolíci a im patrí až dodnes. Na starom katolíckom cintoríne nie je čo revitalizovať, pretože len dva hroby majú náhrobok a na ostatných sú viditeľné len obrysy, alebo pri nich ostali len kamenné podstavce, ktoré sa dávajú pod náhrobky.

Jeden zo vstupov na cintorín

Budova márníce

Hroby na evanjelickom cintoríne

Hrob rodiny Bárčzirovcov

Židovský ortodoxný cintorín, nachádzajúci sa v bezprostrednej blízkosti katolíckeho, je v súčasnosti v správe neologickej Židovskej náboženskej obce Banská Bystrica. Napriek množstvu pováňaných i puknutých náhrobkov, tzv. macév, býva pravidelne kosý a je aj oplotený a zabezpečený uzamykateľnou bráničkou. Vznikol v 19. storočí. Veľkostatkár barón Anton Radvanský II. (1807-1882) nedodržiaval, ako aj mnohí iní šľachtici na území Uhorska, protizidovské nariadenia vydané Maximiliánom II. (cisár sv. rímskej ríše a aj nemeckej, 1527-1576), ktoré znemožňovali Židom nielen usádzanie sa, ale aj akýkoľvek pohyb a obchodovanie, na území banských miest a to až do vzdialenosti 7 míľ od ich štatutárnych hraníc (Jurkovič aj Sklenka uvádza 2 míle, avšak Maximiliánov banský poriadok z roku 1571 uvádza 7 míľ), a to pod hrozbou smrti. Nariadenie bolo vydané preto, aby sa zabránilo chudobným banským robotníkom obchodovať s nakradnutými drahými kovmi a predávať ich židovským obchodníkom, a tak si prílepšovať na živobytie. Hlavne v 18. storočí šľachtici s obľubou toto nariadenie obchádzali aj za účelom zlepšenia miestneho obchodu, pretože Židia boli veľmi dobrí obchodníci. Brali tak Židov pod svoju ochranu a dovoľovali im obchodovať, navštevovať trhy a aj sa na ich panstvách usádzať. Stolice im dokonca vydávali špeciálne pasy povoľujúce vstup do banských dištriktov, vydávané spravidla na dĺžku jedného roka, z čoho samozrejme banské komory nadšené neboli. Barón Radvanský patrila k spomínaným šľachticom a Židia našli u neho ochranu pravdepodobne kvôli chýrny radvanským jarmokom. Nakoniec v roku 1857 vyšiel výnos bratislavského miestodržiteľstva (Sýkorová), ktorý rok nato Riaditeľstvo baní, lesov a majetkov v Banskej Štiavnici aj akceptovalo a ktorý povoľoval židovským nájomcom dočasný pobyt v banských mestách a ich príslušných rajónoch. Od roku 1860 im bolo povolené už aj vlastníť nehnuteľný majetok a v roku 1867 získali v Uhorsku plné politické aj občianske zrovnoprávnenie.

Prvý oficiálny záznam o usídlení Židov na území Radvane pochádza z roku 1856 a to v počte 29 osôb. Prelomovým rokom bol rok 1893 s počtom osôb 85 (iný zdroj 93). Po 1. svetovej vojne bolo trvale usídlených Židov v Radvani 100 a vlastnili 5 obchodov so zmiešaným tovarom, 2 s kožou, 1 s textilom, 1 mäsiarstvo, pílu a lekáreň. Postavili si malú modlitebňu a zriadili cintorín. Nachádzal sa po pravej strane súčasnej cesty vedúcej na Suchý Vrch, umiestnený pred neskoršie zriadenou skládkou odpadu. Podľa svedectiev miestnych ľudí nachádzalo sa na ňom len pár hrobov. Nie sú žiadne známe záznamy, ktoré by vysvetľovali, prečo si relatívne krátko na to zriadili druhý cintorín. Pôvodný cintorín spolu so skládkou odpadu bol približne v 70. rokoch 20. storočia zasypaný zeminou a na ich parcelách vyrástla záhradkárska oblasť.

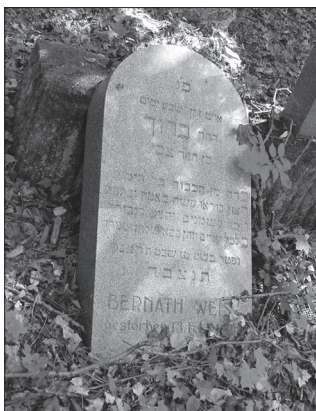
Malá ortodoxná modlitebňa, ktorej existenciu máme dosvedčenú len z ústneho podania, bola po čase nahradená malou ortodoxnou synagógou, stojacou na hlavnej Radvanskej ulici. V roku 1944 bola synagóga zbúraná nacistami. Dá sa predpokladať, že v jej blízkosti sa nachádzala aj mikve – nádrž na rituálne očistnú kúpeľ.

Cintorín na Okružnej ulici, aj napriek tomu, že patrila ortodoxnej komunite, vykazuje nezvyklosť spoločného pochovávania žien a mužov. To v ortodoxných komunitách nie je prijateľné. Zosnulí muži a ženy mávajú na cintorínoch oddelené sekcie. Manželia nikdy neležia v hrobch vedľa seba. Možno predpokladať, že práve táto ich rítová vlačnosť bola jedným z dôvodov, prečo jej členovia neskôr prestúpili k neologickej obci, založenej v roku 1865 v Banskej Bystrici. Vznikom Slovenského štátu ŽNO v Radvani zanikla a riadenie prevzala okresná pobočka Ústredne Židov. Židovské podniky boli arizované a Židia z radvanskej ortodoxnej komunity boli postupne deportovaní do vyhladzovacích táborov v Poľsku. Tí, čo prežili, sa do Radvane už nevrátili, ale sa presťahovali do Banskej Bystrice.

Cintorín má dnes rozmery 187m². Pôvodne bol však omnoho väčší. Zaberá aj plochu bez hrobov, na ktorú sa pochovávať ešte len plánovalo.

Kovová plastika Madony s dieťaťom

Židovský cintorín

Podľa katastrálnych záznamov mal pôvodne rozlohu 6724 m². Na zvyšnej ploche sa dnes nachádzajú záhradky a na katastrálnych mapách je parcela evidovaná ako majetok mesta Banská Bystrica a majiteľov záhradiek. Súčasný cintorín sa rozprestiera v mierne stúpajúcom teréne. Na mnohých náhrobkoch je nápis „padol za obeť nemeckým vrahom“. Veľa macév je spadnutých a puknutých, ale zlomené časti sú vždy korektne uložené vedľa seba a zarovnané. Reálnych hrobov je súčasnosti na cintoríne 73.

Pri vstupe na cintorín sa nachádzala pôvodne aj budova obradovne, ktorá bola ale v 70-tych rokoch 20. storočia ilegálne zbúraná najatým správcom, ktorý si na jej mieste pre seba postavil bez stavebného povolenia a bez súhlasu Ústredného zväzu ŽNO, dve garáže. Na súdny príkaz ich musel na vlastné náklady zbúrať. Dnes možno nájsť po nich len sutiny pod stromami za plotom cintorína a v pôde na parcele cintorína badať obrys niekdajšej stavby.

Z cintorína v tomto inkriminovanom období zmizlo tiež veľké množstvo vzácnych macév, vrátane macév dr. Kümelndörfera. Chýbajúce cenné žulové macévy dosvedčujú na mieste existujúce podstavce. Je podozrenie, že niektoré skončili aj v stenách čiernej stavby. O iné sa podľa archívnych záznamov zaujímalo nemenované kameňárstvo vo Zvolene. Ich odpredaju však bolo zabránené. Mnohé popraskali pri požiari založenom pri vypaľovaní trávy a iného porastu, z ktorého bol podozrivý spomínaný správca, ktorý však trval na tom, že išlo o samovznietenie.

Naposledy sa na cintoríne pochovávalo pravdepodobne v roku 1964 a v roku 1969 bol vydaný zákaz pochovávaní. Pôvodná ŽNO z povojnového obdobia zanikla v roku 1976 a správu nad cintorínom získal ÚZ ŽNO na Slovensku. Keď bola v septembri 1990 neologická ŽNO Banská Bystrica obnovená, prešla správa a vlastníctvo pozemku cintorína pod ňu. V 80. rokoch 20. storočia sa dokonca uvažovalo o zrušení cintorína a jeho miesto sa plánovalo využiť na iný účel. Navrhovaný bol park.

Napriek snahe socialistického režimu o likvidáciu všetkých troch cintorínov, sa tieto predsa len zachovali. Čiastočne asanované, nahľadané zubom času, dávajú na relatívne malom priestore, odpočinok zosnulým troch rozdielnych konfesií. Katolíci, evanjelici i Židia tu svorne snívajú svoj večný sen. O židovský cintorín je postarané. Na katolíckom sa toho veľa zachránilo nedá, ale určite by stálo zato, zrevitalizovať evanjelický...

Havlíčková Anna

ZDROJE:

V. Sklenka a kol.: Radvaň (DALI-BB, Banská Bystrica 2014)
konzultácie s p. Evou Furdíkovou
<https://www.permonrevue.sk/z-akej-rodiny-pocha->

dzal-karol-gustav-markovic/
Kveta Fajčíková: Starý radvanský cintorín socializmus takmer pochoval (periodikum MY z 10.3.2021)
www.radvan.fara.sk/
<https://www.vitajtevrnave.sk/sk/register/pazman-peter>
E. Barkány, Ľ. Dojč: Židovské náboženské obce na Slovensku (Vesna, Bratislava 1991)
E. Nižňanský, M. Lónčíková: Dejiny židovskej komunity v Banskej Bystrici (ŽNO Banská Bystrica 2016)
archív ŽNO Banská Bystrica
E. Sýkorová: Židia a banské mestá na Slovensku; in: Slovenská archivistika 1996, č.1, s. 49)
F. A. Schmidt: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie, zv.5 str. 418 in: E. Sýkorová: Židia a banské mestá Na Slovensku
Archívne mapy katastrálneho úradu Banská Bystrica
www.wikipedia.org
svedectvá miestnych žijúcich dobových pamätníkov

AKO SA KEDYSI ŽILO NA ŠPANEJ DOLINE

Poetika ľudského života spočíva v nepatrných zábleskoch šťastia, ktoré sa ako drobné očká nádeje, priateľstva i lásky zbierajú a snúbia v jedinečnú reťaz spomienok, okrášľujúcu našu existenciu ako hodnotný šperk dodávajúci životu zmysel s puncom výnimočnosti. Jedno také, medou podkuté reťazenie spomienok, nám počas listovania v albume svojich zážitkov, darovala rodená špaňodolinčanka Mária, rozprávajúca o všedných i magických okamihoch v živote dievčaťa vyrastajúceho na Španej Doline tak, ako to sama prežila.

Bol to ťažký život. Boli sme piati súrodenci a rodičia. Otec pracoval vo fabrike v Harmanci a mama bola doma s deťmi, a ak mala voľno, robila špaňodolinské čipky pomocou kneplov, ktoré potom vykupovala kupliarka. Tak sa hovorilo obchodníčke vykupujúcej čipky. Boli dve kupliarky, jedna z nich bola mamina tetka, a tá brala všetky čipky – Staré hory, Donovaly, Špania Dolina, od žien, čo ich tam robili, tak tam tie čipky zbierala.

Za vojny, to som bola ešte dievčaťom, si pamätám, že u nás na dedine Nemci bývali. Raz sa stalo, že do dediny prišli partizáni, vzali nám všetko jedlo, mama bola zúfalá, že čo dá jesť deťom. A chceli nás deti aj s mamou vyhnúť z domu do zimy. Vtedy tam vtrhol Nemec a všetkých povyhádzoval, že deti do zimy nikto vyhánat nebude. Keď mama raz robila haruľu z kozieho mlieka, prišiel Nemec, lebo mu to do ďaleka zavoňalo, a vymenil s mamou haruľu za guláš. A keď varili vojakom guláše, nakázal matkám s deťmi, aby si prišli naberať z toho pre deti. Bolo teda aj tak aj tak. Ľudia v dedine partizánom pomáhali. Aj môj otec pomáhal a riskoval. Raz partizáni Nemcov ostrelili. A keď Nemci prišli na to, že Špaňodolinčania pomáhajú partizánom, začali zisťovať kto konkrétne. A veru boli aj tí čo padli. Lebo zase sa našiel človek, čo sa chcel podvihnúť a prezradiť, že kto to spravil.

My sme mali domček smerom na Kríže k cintorínu, dve izby a kuchyňa bola. Potom do tej izby boli prvô dvere do tej druhej, ale potom sa tak spravilo, že sa spravili spod komína dvere, takže dalo sa prejsť aj spod komína. A komora bola zvlášť. Tá komora bola spojená ako s maštالou, ale to bolo prehradené. Prvô bola spod komína dreváreň, tam sa rúbalo, pililo aj ukladalo drevo na zimu. A prvô bolo pred komorou ešte také od cesty, to bolo zo šindľov spravené, taká predĺžená strieška a aj tam sa ukladalo drevo aj spredu aj zozadu sa ukladalo, aby nenamoklo od dažďa či snehu. No ja som musela byť doma poslušná, a vo mne to zostalo. A mala som malú sestru, tak mi mama ušila také vrecko a ak som chcela behať po vonku s kamarátkami, tak aj so sestrou vo vrecku. Ako osem deväť ročná som sa o mladšiu sestru musela starať. Sme sa starali ako sa dalo. Tak som sa potom veru snažila, čo som mohla, to som robila. Snažila som sa pomáhať. Doma sme chovali jednu kozu, capka a jednu ovečku. Sličky boli tri - štyri, mama chovala len toľko, koľko mohla z odpadu vykrmiť. Z mlieka mama robila aj syr. Pri dome bola malá záhradka, a potom sme mali ešte na Zadkoch ostredky, kde sme si mohli pestovať kus zeleniny a žita na prílepšenie. Aj keď otec robil v tom Harmanci. Vtedy žena nerobila, vtedy opatrovala deti. Bola v domácnosti, ale pritom sa starala o všetko. A otec vždy cestou z práce z Harmanca na Španiu Dolinu pešo chodil a vždy nejaké jahôdky, či maliny, či hriby nazbieral. A chlapi sa spoločne zišli, keď bolo treba kosiť lúky pre statky. Tak si vtedy ľudia pomáhali. Tam v tých horách, v tých kopcoch by so strojom nespravili nič. Čo boli lúky, tam išli kosci, pokosili, ženy ráno navarili štiarc a zanesli mužom jesť. Najedli sa a potom sa večer chodilo a hrabalo. Pokosené sa muselo rozhadzovať, aby uschlo. A keď sa už to pokosené vysušilo, no tak tí čo už mali kone, tak zväzali seno. No a kerí už nemali koňa, tak my deti sme mali také koše, k tomu sa dali také traky, to sa dalo kúpiť, a už sa to znášalo. No a ženy už mali tie plachty. Sa to zviazalo a už sa nieslo na chrbte domov. Celkom ako na obrazoch toho maliara Martina Benku. A keď už prišli po mňa, aby som šla pomôcť pohrabať a porozhadzovať, no tak som išla.

Aspoň som sa najedla. Teraz je toľko ostredkov nechovaných. My sme tam mali 2 ostredky. Aj zemiaky sme mali, aj zeleninu. A nemuseli sme to ohradzovať, nekradlo sa. Lebo vždy tam niekto z dediny bol a strážil to, keď niekto cudzí tam bol prišiel, tak strážil.

Koniec marca a začiatok apríla už chodili bubnovať že príde pastier a chodili sa pásť ovce a kozy. My sme ich nemuseli pásť, len sme ich na ten plac, kde je dnes klopačka, museli došikovať. Tam už čakal pastier a ten ich chodil pásť. Večer sa už aj samé vrátili domov – každá jedna vedela ktorý chlievik je ten jej. A tam smerom na cintorín tam sa už pospájali aj ovca aj koza a už vedeli kadiaľ majú ísť domov. Čo sa nadojilo, to sa zmútilo v tých maselniciach. Mlieko sa zvarilo, len koža sa zbierala. A keď sa kožky nazbierali, aj z ovčieho aj z kozieho mlieka pospolu, a maselnica bola plná, tak z toho sa namútilo maslo. Odkladalo sa to (aj tie kožky) pod strieškový komín, tam bolo chladno. Dokopy sa dávalo mlieko aj z kozy aj z ovce spolu. Keď sa barani a capy narodili, trošku sa uchovali a potom zabili – do

dreveného suda sa to mäso naložilo a nasolilo. Boli dva sudy. Jeden na kozie, druhý na ovčie mäso – mäsa sa zvlášť zakladali. A potom sa z toho suda vyberalo a jedlo sa, aj údiť sa veru dávalo. Zaúdilo sa a to sa už potom neskazilo. A to čo sa dalo do suda, to aj cez leto vydržalo. Rasca sa zbierala po lúkach, korenie sa kupovalo a tak ako kapusta sa nakladalo aj mäso. Len potom už voľakosi sa ustúpilo od toho, lebo sa museli po vojne kontingenty odovzdávať a to sa už ľuďom nepáčilo, že zadarmo odovzdávať, tak sa to prestalo chovať. To bolo po vojne. Ľudia už potom išli viacej po robotách lebo už nemali chuť sa plahočiť, že čo oni budú zadarmo chovať, robiť a odovzdávať.

Dvakrát do roka sa kosievalo. Z jari a na koniec leta. Nie všetko, aby aj na pastvu bolo ostalo. Ako sa na Panský Diel chodievalo, popri Krížoch, na Zadky, na Lazy, až po Panský Diel aj na Priečhod smerom. Tam sme aj ostredky mávali. A tí čo ostredky nemali, tak sa chodilo do lesa vyžíňať tráva-burina. Doma sa to po povale rozložilo a tam sa to sušilo. Po koniec strechy až. Strechy boli šindľové. Z jednej strany tenko skosené a boli na nich rýhy ktoré museli zapadať do seba. A tesári mali výmer od horára ktoré a koľko dreva mohli zobrať. Aby to bolo také jednaké. A my deti sme po hore mohli len suché konáre odlamovať a popadané zbierať, lebo na všetko drevo horár dával výmery. Tá zodpovednosť už bola pre všetkých vrátane detí. Keď sme prišli zo školy, či zvonka domov, už nás čakala konvička. Veru tak, my ako deti sme do tých báňov chodili zbierať či jahody, či maliny, či čučoriedky, či čierne a to sme potom odovzdávali a za utržené peniaze už sme mohli kúpiť čo bolo treba. Ale mama už len toľko kupovala, ako kyslé mlieko od tých, čo mali kravu. A z toho mlieka mali ten úžitok, že zobrali smotanú, z nej vymútili maslo, to išli predat a to kyslé mlieko sa predalo zvlášť. A ten čo dobre vedel hospodáriť a vedel aj chovať, tak vždy jedno, lebo dve deti dal študovať, ale s tým, že učiteľovi doniesli klobásky, slaninky. Nedal učiteľovi peniaze, lebo nemal, tak dal, čo mal: či klobásu, či vajíčka, no to čo vyrobil. Aby niekto mohol vyštudovať a mohol sa dostať trošku hore. Tí čo vedeli i nevedeli hospodáriť, jedno s druhým to na Španej Doline žilo. A ten učiteľ už zase sa hľadel toho rozumu tomu hospodárovmu dieťaťu naliať do tej hlavy. A mali sme aj cigánov z Ulmanky, čo sa muziky držali, a pekne hrali a s otcom v Harmanci robili. U nás čo boli, to boli cigáni z Ulmanky a tí veru aj mne na svadbe boli hrali. Snažili sa tak poctivo si zarobiť peniaze, títo neboli žiadni podfukári, to boli dobrí cigáni.

Už to bolo horšie, keď už bol človek starý, keď už nemal rodinu. Ale tí čo mali rodinu, tak tí mladí už dochovali svojich rodičov a kým mladí robili, tak starí im postrážili deti. Ako v tej rozprávke o troch grošoch – to bola správna rozprávka o vtedajšej dobe. Teraz to už není rozprávka. Už teraz mladí tu vyštudujú a odídu do sveta.

S rodilou Špaňodolinčankou dôchodkyňou Máriou Huszárikovou sa rozprávala v roku 2020 Monika Gazareková

KLÚČ OD KAŽDÝCH DVERÍ ZLATU SOLIVAJSOVÝ VYMKOL

V tomto roku, 6. mája, si pripomínáme nedožitú storočnicu spisovateľky a poetky Zlaty Solivajsovej. V súčasnosti, ktorá je poznačená vojnou, o čosi viac rezonujú práve osudy ľudí, ktorí sa stali obeť súdobého režimu, v mnohom totožného s tým súčasným ruským. Aby sme si útlu, ale morálne aj intelektuálne silnú ženu pripomenuli, vybrali sme sa po jej stopách s literárnou historičkou, publicistkou ako aj múzejníčkou Janou Borguľovou.

Prvé verše do školských zošitov

Roprávanie o pozoruhodnej žene začíname na Kuzmányho ulici, odkiaľ si ale na moment odskočíme najprv do iného regiónu. „Životný príbeh poetky, redaktorky a kultúrnej pracovníčky Zlaty Solivajsovej sa začal 6. mája 1922 v Nitrianskej Blatnici v okrese Topoľčany,“ hovorí Borguľová. Zlata Solivajsová (rodená Vincúrová) sa narodila v rodine obchodníka s realitami, umeleckými predmetmi a knihami. Bývali v rodinnom dome a Zlata mala dvoch bratov. Život rodiny ovplyvňovalo aj neďaleké letisko. Starší brat bol pilotom a jazdil na motorke, a tak sa Zlata Solivajsová rozvíjala nielen smerom ku kultúre, ale aj technicky. Samozrejme, od svojich tvorivých počiatkov sa stala predovšetkým umeleckou dušou. „Ako žiačka si písala verše do školských zošitov a jej starší brat poslal jej básne aj do časopisu, kde vyšli. Ale venovala sa aj divadlu, hrala v študentských a dedinských divadlách, tancovala a vytvárala si svoj svet,“ Do života rodiny vstúpila aj vojna a ovplyvnila ho. Starší brat ako pilot Slovenskej armády bol odvelený na ruský front, kde ho nešťastnou náhodou zostrelila vlastná armáda. „Zlata hľadala jeho hrob, ale nepodarilo sa jej ho nikdy nájsť,“

Vonkajškom si chránila zranené vnútro

Po ukončení strednej školy sa zamestnala vo firme, ktorá distribuovala knihy. Táto práca ju do veľkej miery naplňovala, keďže ku knihám mala veľmi blízko. „Keď sa skončila vojna, musela sa viac starať sama o seba. Zamestnala sa v rovnakej firme, ale už v Banskej Bystrici, kam prišla v r. 1946 a zostala tu do konca svojho života v r. 2010,“ opisuje miesto života Zlaty Solivajsovej Jana Borguľová. V r. 1956 sa stala pracovníčkou štátneho podniku Slovenská kniha a od r. 1960 bola redaktorkou Stredoslovenského vydavateľstva v Banskej Bystrici. „Svet kníh, to bol jej svet, v ktorom sa videla. Obdivovala všetkých básnikov, prozaikov, literárnych tvorcov a patrične im to dávala najavo. Bola to mladá slečna, ktorá sa vždy rada pekne obliekala – do konca svojho života pôsobila ako dáma, oblečená v rukavičkách a klobúčiku. Nechcela dať na seba znať ani v najhorších časoch, že ju niečo trápi, a tým vonkajškom si chránila svojej zranené vnútro, aby nikto nebadal, čo sa jej stalo,“

Neváhala dvíhať rozprávkové podkovy

Rozprávka mala v živote Zlaty Solivajsovej významné postavenie. „Metafora, alegória či personifikácie z rozprávok jej zostali v jej vyjadrení života. Vždy sa správala tak, ako keď sa rozprávkový hrdina dostane na krížne cesty, kde svieti zlatá podkova, a on sa rozhoduje, že keď zdvihne podkovu, bude zle, a keď nezdvihne, bude ešte horšie,“ symbolicky približuje Solivajsovú Borguľová.

Kráčame ďalej dnešnou Kuzmányho ulicou a blížime sa k bytovému domu č. 6, ktorý bol adresou Solivajsovej. Po príchode do Banskej Bystrice sa Zlata Solivajsová spoznala so svojim budúcim manželom Jánom Solivajsom, bankovým úradníkom. Vzali sa v r. 1948 a zanedlho čakali prvého syna. S bývaním jej pomáhal otec Ladislava Ťažkého, ktorý pochopil neľahkú situáciu budúcej rodinky Solivajsovcov. Zlata svoju vďačnosť nikdy nezabúdala pripomenúť známemu literátovi Ťažkému. „Tento byt na Kuzmányho ulici mal aj balkón s muškátmi, tam rada sedávala pri kávičke, tam písala, rozjímal a mala tiché chvíľky pre seba,“

Stretnutia s umelcami v kúte kaviarne

Z Kuzmányho ulice mala na skok do Národného domu, kde stretávala zaujímavé osobnosti kultúrneho sveta. Po nástupe do Stredoslovenského vydavateľstva sa totiž dostala do spoločnosti rôznych umelcov. Úzko spolupracovala napríklad so spisovateľom Jánom Bodenekom, ktorý bol vo vydavateľstve jej nadriadeným, ale zároveň s ním spolupracovala ako tajomníčka výboru odbočky spisovateľov, ktorá sa stretávala práve v Národnom dome. „Tie neformálne a bezprostredné stretnutia sa odohrávali v legendárnej kaviarni. V pravom zadnom rohu mali svoj kút, ale oficiálne stretnutia bývali v malej dvorane,“ spomína si Borguľová.

Svet literátov ju podporoval aj vo vlastnej tvorbe a vďaka povzbudzujúcim reakciám bola odhodlanejšia písať. Keď miňame Národný dom, prechádzame okolo Národnej banky, kde pracoval manžel Zlaty Solivajsovej, stojíme na križovatke a myslíme na životné križovatky spisovateľky. Jednou z nich bolo aj uvedenie jej básnickej zbierky

Pierko po pierku v roku 1992, ktorej prezentácia sa konala práve v Národnom dome.

Bod zlomu s vyhnaním z knižného raja

Z Kuzmányho ulice Zlata Solivajsová pravidelne prechádzala okolo Národnej banky smerom na námestie do budovy, kde dnes sídli Banskobystrický samosprávny kraj, kde sa v tom čase nachádzala firma Slovenskej knižnej distribúcie a krátko aj novozriadené Stredoslovenské vydavateľstvo. Z námestia s fontánou sa cestou po stopách spisovateľky s pohnutým osudom presúvame na roh Hornej a Skuteckého ulice, teda k skvostnej budove bývalej Hungárie. Stojíme z bočnej strany od Hornej ulice, kam sa v 60. rokoch vedľajším vchodom dalo dostať pavlačovými schodmi do vydavateľstva. Práve tam sedávala aj Zlata Solivajsová, tam sa udiala aj jej zásadná zmena života. „Pôvodne z funkcie tajomníčky vydavateľstva sa stala zodpovednou redaktorkou edície Rozkvet, v ktorej sa vydávala krásna literatúra a podobný druh literatúry. Pre Zlatku to bolo vítané, keďže mala ambície literárnej tvorby,“

S podporou okolia vyšla Solivajsovej v r. 1962 prvá kniha Jablká plné hviezd. O päť rokov neskôr (1967) to bola druhá básnická zbierka Vyhnanie z raja. „Ona sama sa cítila poctená, že sa jej dostalo toľko dôvery. Zlata inklinovala aj k tvorbe pre deti, a tak vydala aj knihu Svietnik s holubičkou. Blížil sa rok 1968, a keďže Zlata bola skvelou pozorovateľkou spoločensko-politického života, rada publikovala svoje názory v tlačí aj na verejných stretnutiach. Jeden jej príspevok mal obrovský verejný ohlas a šírila sa samizdatom po celej republike,“ opisuje Borguľová zlomové udalosti života Zlaty Solivajsovej. Celospoločenskú zaangažovanosť Solivajsovej bola aj po roku 1968 zrejmalá. V apríli 1971 jej vyšla detská kniha Klúč od každých dverí. Zodpovedným redaktorom bol Ján Bodenek a ilustrátorkou Irena Tarasová. „Pre všetkých troch sa vydanie knihy stalo začiatkom ich konca,“

Abeceda pre obludy

Kniha Klúč od každých dverí obsahovala pätnásť rozprávok, moderných aj tradičných. „Výnimočná z nich bola najmä jedna, ktorá sa volala Abeceda pre obludy. Zlata si tam vymyslela alegóriu, že na kraji lesa stojí veľký starý dub a do neho vošiel masívny stroj zo železa, a jeho abecedou bolo iba ta-ta-ta-ta. Streľba. Touto streľbou prerušil zamaskovaný tank starý dub, ktorý padol, ale zvalil sa priamo na tank. Ostali iba mladé dubčeky, ktoré časom vyrástli. Po rokoch, keď ľudia vošli do lesa, mohli vidieť, že tie dubčeky oživujú zašlú slávu starého duba. Zjavná alegória a odkaz na Alexandra Dubčeka. Toto nemohlo ujsť cenzorom a zástupcom politických orgánov,“ rozpráva Borguľová. Knihu cenzori umelo prepojili s finančnou kauzou vydavateľstva, čo pokračovalo súdom so Zlatou Solivajsovou. „Začal sa jedinečný kolotoč vo vzťahu k Zlate Solivajsovej ako drobnej žene, voči ktorej si mysleli, že si môžu dovoliť všetko. Nepoznali však jej vnútornú silu, s akou odolávala tomuto pretlaku inej sily,“

Konal sa súd, po ktorom bola spisovateľka odsúdená na zaplatenie 200 000 Kčs za vydanie a zošrotovanie knihy, ktorú stiahli z obehu. Tvrdú ranu pre Solivajsovú predstavovali rok a pol trvajúce vypočúvania ŠTB na dnešnej Skuteckého ulici v budove súčasného Krajského súdu. Zachránil ju známy lekár Karol Mika, ktorý jej postupne vydával svedectvo o jej psychickej a zdravotnej nespôsobilosti, čo ju zachránilo pred väzením. Zlata Solivajsová bola vyhodená z práce aj zo všetkých príslušných funkcií. Nezamestnaná zostala rok a pol, potom sa jej podarilo nájsť miesto v tlačiarňach vo funkcii korektorky. Tam zostala do odchodu do dôchodku v r. 1981.

Otvorené srdce

Stojíme nad srdcom Zlaty Solivajsovej, teda na hrobovom mieste spisovateľky, ktorého vytvorenie bolo v jej rézii, keďže manžel ju odchodom do večnosti predišiel o päť rokov. Symbol srdca v rámci pomníka je vyjadrením určitej spolupatričnosti manželov, ale zároveň vyjadruje to, čím Solivajsová žila – mať srdce otvorené, pôsobiť optimisticky, srdečne a byť žiživá nielen v tvorbe iných. „Ešte by som rada zdôraznila, že pre ňu bol odmladi métou Milan Rastislav Štefánik. A to jeho motto Ja sa prebijem, lebo sa prebiť chcem, si aj Zlata vniesla do svojho života. Preto rada chodievala aj do Tatier na chatu Štefánika. Turistika bola pre ňu určitým spôsobom oslobodenia sa.“

Snahou Zlaty Solivajsovej bol mier, pre ktorý bola ochotná obety, zároveň neváhala riskovať, keď svojou tvorbou, literárnou aj publicistickou, vyjadrovala jasný postoj. „Zlata Solivajsová nikdy nestála o to, aby bola slávna či v centre pozornosti. Ale treba uznať, že svojím postojom, ktorý nikomu nevnucovala, dala vzor všetkým, ktorí by chceli viesť spôsob života, aký viedla ona – držať si svoj názor napriek všetkému, a povedať si ho, aj keď sa to niekomu mocnému nemusí páčiť. Pre mňa osobne práve ona ako drobná žena bola silnou osobnosťou, ktorá si zaslúži pozornosť aj v súčasnosti,“ uzatvára Jana Borguľová.

Marcel Pálés

Dom na Kuzmányho ul., kde spisovateľka bývala

Miesto posledného odpočinku Z. Solivajsovej

NÁRODNÝ DOM - TU MAŠÍROVALI DEJINY

Nová kniha

Touto knihou bol splatený aspoň malý kúsok dlhu voči Banskej Bystrici autormi Jánom Beňuškom a Vladimírom Bahýlom. Banská Bystrica ako mesto ešte stále nemá monografiu, hoci skoro všetky obce, ktoré ju obkolesujú sa už tejto neľahkej úlohy zhostili.

V novej publikácii, ktorá je zameraná na históriu vzniku, výstavby a fungovania Národného domu, sa dozvieme, aké významné udalosti sa odohrali v jeho priestoroch, ktoré významné osobnosti politického, kultúrneho, či občianskeho života ho navštívili a čo okolo neho naozaj iba „maširovalo“. Potreba dôstojného a reprezentatívneho kultúrneho stánku sa ukazovala ako aktuálna po vzniku I. ČSR. Vďaka otvoreniu novej ulice, ktorá vznikla po asanovaní pôvodného Kammerhofu a postavením novej budovy Riaditeľstva Uhorských kráľovských lesov s podbráním do novej Národnej ulice, sa vytvoril priestor pre umiestnenie významných budov i Národného domu.

Od vypísania verejnej súťaže mestom Banská Bystrica v r.1925, výbere architektov na vypracovanie podrobných plánov až po odovzdanie celej budovy, ktorá pozostávala z hotelovej a reštauračnej časti a divadla, uplynulo niekoľko rokov. V užšej architektonickej súťaži zvíťazil mladý, začínajúci domáci architekt Emil Belluš. Stavbu realizovala Slovensko-česká účastinná spoločnosť, nástupca Stavebnej firmy Hudec-Rosenauer, ktorá fungovala od založenia v r. 1902 do r. 1920 (staviteľ Juraj Hudec bol mŕtv, inžinier Ľudovít Rosenauer opustil rodnú Bystricu a presťahoval sa do Maďarska).

Základný kameň so zakladacou listinou bol položený za účasti všetkých predstaviteľov duchovnej i svetskej správy 19. júna 1927. Vtedajší starosta mesta advokát Andrej Hanzlík v príhovore povedal, že Národný dom bude miestom, kde si budú podávať ruky všetci obyvatelia bez rozdielu konfesijného a stavovského.

Hotelová časť budovy bola ako prvá odovzdaná do užívania začiatkom r. 1929. Ponúkala ubytovanie v 30 jednoposteľových a v 16 dvojposteľových izbách. Cena jednoposteľovej izby bola 18-20 Kč, dvojposteľovej izby 30-40 Kč. Okrem Národného domu, kde bolo ústredné kúrenie a tečúca teplá a studená voda v izbe, len dva hotely a to hotel „Wagner“ na Hlavnom námestí s 26 izbami a hotel „Tatra“ pri hlavnej železničnej stanici s 19 izbami. Národný dom ponúkal aj dennú penziu v sume 40-44 Kč. Je zaujímavé, že hotel Wagner mal telefónne číslo 13, teda bol medzi prvými podnikmi, ktorí mali zavedený telefón a hotel Národný dom mal až číslo 222.

Divadelná časť bola odovzdaná po roku vo februári 1930. Stavebné práce boli ukončené v decembri 1930 a kolaudácia prebehla začiatkom januára 1931. Superkolaudácia, pri ktorej neboli zistené žiadne závažnejšie nedostatky bola až o dva roky v januári 1933.

Z knihy sa dozvieme, kto všetko navštívil Národný dom, z politikov (Milan Hodža, Andrej Hlinka, Eduard Beneš, Štefan Krčméry, Gustáv Husák a iní), aké zjazdy, konferencie sa konali v jeho priestoroch, kto tu bol ubytovaný. V divadelnej časti ešte pred vznikom Štátnej opery pôsobili divadelné združenia, ktoré spolupracovali s orchestrami, spevokolmi pri nacvičovaní inscenácií nielen pre dospelých, ale aj pre deti a mládež. Vo veľkej divadelnej sále bývali koncerty, plesy (aj maškarné), zoznamovací večierok svetového festivalu mládeže, celoslovenské zasadnutia rôznych štátnych útvarov, športových zväzov atď. V malej sále boli organizované rôzne oslavy ako napr. oslava 80. narodenín bývalého bulharského cára Ferdinanda Coburga, na ktorej sa zúčastnili všetci predstavitelia mesta i cirkvi, ďalej pomaturitné stretnutia, zasadnutia rôznych organizácií a pod. V kaviarenskej časti bývali svadobné hostiny, tanečné večierky so

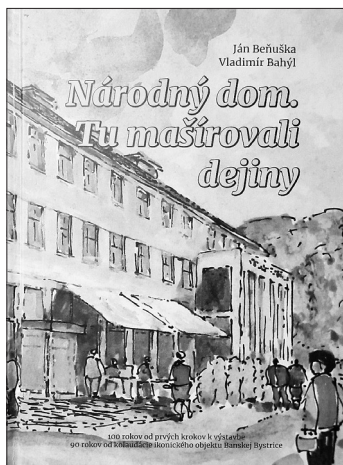
živou hudbou známych bystrických kapiel, neskôr aj stužkové slávnosti, prednáškové cykly a pod.

Národný dom bol svedkom niektorých udalostí len ako divák, lebo len prechádzali okolo. V auguste 1937 lemovali Národnú ulicu tisíce ľudí, ktorí odprevádzali na poslednej ceste kňaza a spisovateľa Martina Rázusa, vlakom dovezeného z Brezna na malú stanicu. Uloženia jeho ostatkov na evanjelickom cintoríne v Bystrici sa zúčastnilo okolo 10 tisíc ľudí. To boli okrem detí, starých a chorých všetci obyvatelia nielen mesta, ale aj okolitých dedín (zápis v matrike zomretých).

Pri inej príležitosti, keď Bystricu navštívil Laco Novomeský, Národnú ulicu naplnili stovky žiakov, študentov, učiteľov a profesorov.

A podobných udalostí ako tieto nebolo málo. Kto chce vedieť o udalostiach, ktoré súviseli s existenciou Národného domu a osobnosťami, ktoré sa len mihli v histórii Národného domu, alebo k nej neodmysliteľne patrili svojou častou prítomnosťou, musí siahnúť po tejto novej publikácii a pozorne ňou listovať. Tí neskôr narodení sa dozvedia niečo o kultovej budove, ktorou budova Národného domu bola. Tím skôr narodeným pripomenie ich vlastné zážitky, oživi spomienky, či už ako divákov, účinkujúcich, návštevníkov alebo náhodných svedkov.

Eva Furdíková

ZA MICHALOM KIŠŠIMONOM

S veľkým zármutkom sme prijali správu, že nás vo veku nedožitých 82 rokov navždy opustil jeden z našich najaktívnejších členov Michal Kiššimon. Michal nebol rodený Bystričan, ale naše mesto si veľmi obľúbil a urobil preň viac ako väčšina jeho rodákov.

Narodil sa 20. mája 1940 v obci Selešany neďaleko maďarských hraníc. Po niekoľkých životných medzinkách zakotvil v Harmanci a v Harmaneckých papierňach. Večne usmiaty vtipár Michal bol nadšeným filatelistom a amatérskym historikom. Vedel vynikajúco po maďarsky, a tak aj pre náš časopis preložil množstvo zaujímavostí z minulosti. Bol zakladajúcim členom Slovenskej filatelistickej akadémie a v jej 25-ročnej histórii jediným predsedom, žiaľ, už len doteraz. Vo filatelii sa venoval najmä odtlačkom poštových pečiatok. Vydal aj niekoľko odborných kníh s filatelickou tematikou. V redakčnej rade Bystrického Permonu pôsobil od roku 2009. Ako plodný autor napísal desiatky článkov, ktoré ostanú hodnotnou pamiatkou. Prácu Michala Kiššimona ocenilo aj mesto Banská Bystrica v roku 2014 Cenou mesta.

Česť jeho pamiatke!

Redakcia BYSTRICKÉHO PERMONA

Miško, navždy zostávaš v našich srdciach. Ďakujeme za všetky krásne chvíle s Tebou!

MESTO BANSKÁ BYSTRICA
REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU

S FINANČNOU PODPOROU
BANSKOBYSTRICKÉHO
SAMOSPRÁVNEHO KRAJA

BYSTRICKÝ PERMON
Banskobystrická revue pre popularizáciu vedy, umenia a cestovného ruchu

Vydavateľ a adresa redakcie: OZ Diversitas Culturae; Tr. SNP7/1777; 97401 Banská Bystrica; IČO 51044536, Vychádza štvrťročne; Šéfredaktor: PhDr. RNDr. Richard R. Senček, PhD.; Zástupca šéfredaktora: PaedDr. Dušan Jarina; Výkonná redaktorka: Anna Havlíčková; Čestný šéfredaktor: Ing. Pavel Gender; Redakčná rada: Ján Baláž; Mgr. Jozef Ďuriančík; Ing. Július Burkovský; Mgr. Eva Furdíková; PhDr. Filip Glocko; PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD.; doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD.; Jazykový korektor: Helena Hámořská;

Webové sídlo vydavateľa: www.dicu.sk; Webové sídlo časopisu: www.permonrevue.sk; Štatút časopisu zverejnený: <https://www.permonrevue.sk/wp-content/uploads/2020/11/Statut-Bystrickeho-Permona.pdf>; ISSN pre tlačenu verziu: 2585-9420; ISSN pre elektronickú verziu: 2729-7977; Registračné číslo: OÚ-OPT-1/2003. EV 5980/21. Elektronická podoba a archív čísel je dostupný na internete: <https://www.permonrevue.sk/archiv-cisel/>; Facebook: <https://www.facebook.com/BystrickyC3%BD-Permon-209485485741711> Creative Commons: